

78 (C2) / 179

ТОВАРИСТВО „ЧАС“ у Київі.

ЖИТТЄШИСИ

УКРАЇНСЬКИХ

ЛІАЧІВ.

№ 1

Миколоа Лисенко.

189/01
П92
1920
Л. 62

ЖИТТЄПИСИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ.

89692 26968
1919
1917

Микола Лисенко.

Спогади і думки ОЛЕНИ ПЧІЛКИ.

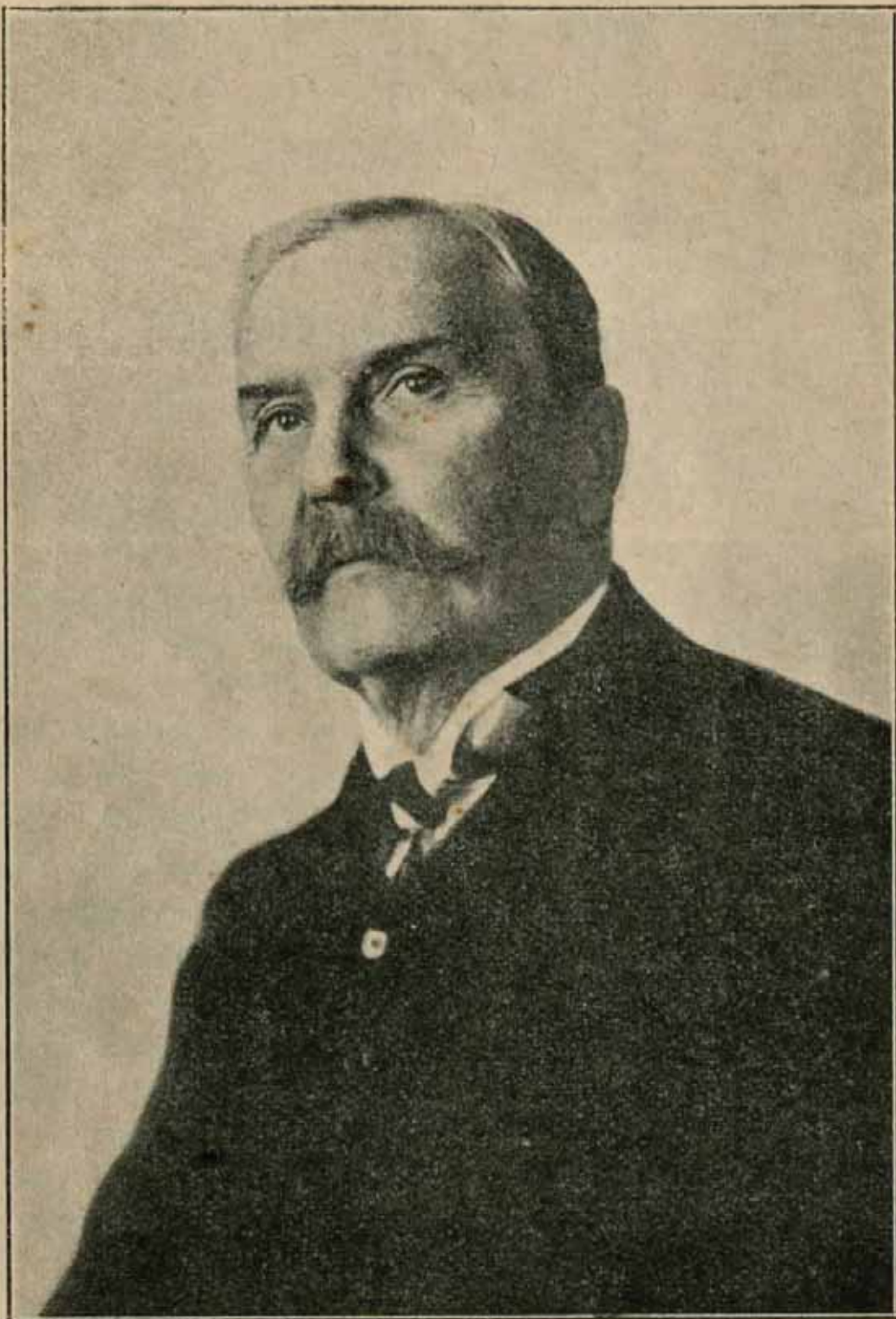

1959

Видавництво
„ЧАС“
у Києві.

Серія Життєписів.
№ 1.

Київ, 1914.
Друкарня 1-ої Київськ. Друкар. Спілки, Трьохсвят. 5.

M. Sweeney

Микола Лисенко.

(Спогади і думки).

Як грім з чорної хмари вдарила Україну смерть Миколи Лисенка, нашого велитня!

Мені доводиться писати про сього нашого величнього кобзаря, нашого друга й товариша, так швидко після того, як він одійшов од нас, і через те—моє завдання надто тяжке. Занадто ще свіжа та рана, занадто гострий той жаль, що заподіяла нашому серцю смерть М. Лисенка.

Втрата величезна, невіджалувана! Ми розважаємо себе тими думками, що зосталася-ж між нами, зосталася на Вкраїні, його душа, ті музичні твори і все те добре, що він зробив для України. Се так: ся частина Лисенкової істоти живе й житиме, і пізніші нащадки бачитимуть ніби живого М. Лисенка—в його праці й творах: але для нас—інша річ: ми дошкульніше почуваємо, що не бачимо, не маємо його самого між нами, ми, його близькі, що бачили його раз-у-раз посеред нас. Тут, в нашім товаристві, не тільки лунала його музика, але чутно було живе слово з його уст, повне щирости, сердечности, повне віри й любови до того, що наповняє й наше серце.

Його нема між нами! І через се гостре почування свіжої рани в нашому серцю так тяжко нам говорити про Миколу Лисенка.

Особливо се тяжко для мене. Образ М. Лисенка викликає в моїй думці так живо постаті, щільно поєднані з тим образом, постаті таких близьких і особисто дорогих мені людей:—найлюбішого брата мого, М. Драгоманова, дружини моєї—П. Косача, давніх друзів, М. Старицького, П. Житецького... Всі вони були близькі друзі-товариші М. Лисенка.

І всі вони вже одійшли за межу сьогосвітнього буття, всі вони для мене—лише дорогі тіни, будять лише спогад про минуле, про щасливі й скорботні часи, пережиті вкупі!

А треба ворушить ті спогади, ворушити на те, щоб молодші могли ясній уявити собі постать М. Лисенка, більше зрозуміти її. Нас вже так мало, свідків його давнього, молодого життя, а й про тих, що zostались, можна сказати, що вже такий недовгий їх вік, що вже швидко зйдуть і вони „подъ мирны своды“.

„И чей нібудь ужъ близокъ часъ!“...

Звісно, ніхто не вгада, чий час ударить найшвидше,—бо часто молодші, багато молодші, такі, що тільки-б їм жити та й жити, відходять перше за старших, але... в нас, найстарших, тая думка про можливий близький кінець повинна жити найбільше; тим-то треба зібрати в наших спогадах те, що достойне пам'яті, що має придатись на вжиток тим, хто зостанеться і хто прийде в часи потомні.

Здіймаючи річ про життя М. Лисенка, я почну з найдавнішого часу; хоч свідком того давнього життя я не була, але знаю про його з власних спогадів небіжчикових або з розповіді його родини.

Отже подам перше де-які відомості про самий рід Лисенківський.

Батько нашого кобзаря, Віталій Романович Лисенко, походив з давнього чернігівського козацького роду. Лисенки були з давен у козацькій

старшині; пізніші-ж їх нащадки перейшли, вже за панування російського, в „столбовые дворяне“. Дід Миколи Віталіївича, Роман Лисенко, був поріднений, через шлюб, теж з давнім козацьким родом полтавським:—мав дружину з роду Немирович-Данченків. Отже Лисенкам належало в Полтавщині село Галицьке (там і тепер живуть панночки Лисенкови, сестри у-перве Миколи Віталіївича).

Мати Миколи Віталіївича, Ольга Єреміївна Лисенкова, була з роду полтавських панів,—Луценківна, а по матері була поріднена з багатою полтавською родиною Булюбашів. Микола Віталіївич родився в Полтавщині, в 1842 р., в маєтку, що перейшов до його матері від Булюбашів,—у селі Гриньках, Хорольського повіту. Отже село Гриньки належало пані Ользі Єреміївні Лисенковій; хоч вона й переїхала після шлюбу в другий свій маєток, при містечку Жовнині, однак дуже жалькувала за Гриньками і через те Віталій Ром. Лисенко поставив собі будинок у Гриньках, для приїзду. У Гриньках, в тім самім маєтку, жила й пані Марія Булюбашова, (сестра славетного полтавця, математика Остроградського), бо маєток при селі Гриньках належав їй і пані Ользі Лисенковій. Марія Булюбашова, бездітна, дуже любила малого „Колю“, (Миколу Віталіївича), і він гостював по-довгу в Гриньках,—хоч все таки головне, постійне житло Лисенків було—в Жовнині.

Часті зносини Лисенкової сім'ї були й з іншими сусідніми гніздами поріднених між собою багатих полтавських панів: Старицьких, Магденків, Остроградських, О'Конорів і інших. Михайло Старицький, — пізніше славетній письменник український,—зоставшия круглим сиротою, навіть і виріс у сім'ї Віт. Романовича Лисенка. (Мати М. П. Старицького була теж Лисенкова з роду).

Лисенківська оселя в Жовнині була зовсім на панський зразок: був там гарний будинок, великий садок, а в садку всякі „парники“, „оранжереї“; були гарні „виїзди“,—четвериками або й шестериками коней з „форрейтерами“; був при стайнях цілий гурт візниць, та їх помічників, а в цілому дворі великий збір всякої іншої челяді. В домі була давня, предківська бібліотека.

Спинаючись на тім, що саме, який на́дих обвівав малого Миколу в його дитячі літа, в його власній сім'ї, пригадаймо, що в ті часи, 40-ві й 50-ті роки,—культура в полтавськiм панськiм крузі, особливо в панів багатих, була вже зовсім російська.

Мати-ж Миколи Лисенка, через своє виховання, особливо позбулася своєї національності, бо за військову заслугу її батька, Єремії Луценка, її прийнято було в петербурський Смольний Інститут (давніше він навіть звався „Смольний монастир“), а в тій цілком закритій школі для дівчат дворянського походження, звичайно, стиралася всяка тiнь такого „мужичества“, як українство,—коли-б навіть признаки його й були принесені українською панночкою з її рідної околиці.

І справді, полуда, наведена в Смольному на Ольгу Луценківну, пізніше Лисенкову, була така міцна, що ся полтавка вже потім до віку не говорила по українськи; не можна сказати, щоб вона ставилася коли небудь ворожо до свого рідного, а тільки та мова стала їй чужою і вона завжди говорила по російськи, або ще радніше, коли до того траплялась нагода,—по французьки.

Що-ж до батька Миколи Віталіївича, то він добре знав українську мову і охоче говорив нею,—хоч з переконання свого свідомим „українолюбом“ не був. В товаристві його кругу панувала, звичайно, російська мова, але органічно не чужа

була й сьому кругові полтавських панів—мова українська: були такі пани, особливо так звані „весельчаки“, „балагури“, що навіть переважно говорили — і в своєму панському крузі — по українськи.

Госпóда-ж Лисенків, у Жовнині, була завжди повна всякого люду. Лисенки були багаті, жили „открыто“, у їх раз-у-раз пробували гості; з їх двору їздили й на ті гучні лови,—на зайців, на вовків, то-що; отже в оселі у Лисенків повно було сусідського гурту, здебільшого — шумливого, балакучого. Тут книжна мова либонь відходила на-бік, особливо як розповідано оті дивовижні, чудернацькі пригоди, що їх так люблять мисливці.. Пригадується мені, з оповідання Віталія Романовича Л—ка, постать одного його родича, здається, Ілляшенка: сей добродій, за одним людним обідом, розповідав якусь надзвичайну оказію; Віталій Ром. Лисенко одвів його потім на-бік і спитав:—Слухай, голубе, скажі мені по щирості, — чи ти правду казав, чи брехав? бо мені треба теє знати. Оповідач подумав і сказав:—Їй Богу, братіку, я й сам не знаю, чи я брехав, чи правду казав!..—Очевидно, що то було „мистецьке“ буяння думки, так звана художня правда... Пригадую ще одно оповідання: другий гость почав розповідать теж якусь дивну пригоду: „Лечу до двора тройкою, ворота—навстежи; тоді мій коренний у ворота, а пристяжні в обидві хвіртки!“—Тут сусіда перебива розповідача:—„То рубай же швидче посторонки, бо завьязнеш!“ Згадую про сі пригоди через те, що коли Віталій Романович Лисенко розповідав про ті розмови й подібні до їх, то завжди переказував їх—по українському. З того знати, що ся мова була в ужитку і в товаристві багатого панства, а через те малий Микола Л-ко міг чути її й там.

Що-ж до села, то й воно, звичайно, близько оточало малого панича—Колю. Се був час кріпацтва, коли держалося велику „двірню“, силу всякої челяді різного віку. Тут, звичайно, панувала мова українська, а „вберегти“ від неї панських дітей, як і взагалі від простого товариства, — коли-б навіть хто того хотів, — було неможливо. Микола Віталіївич згадував якомсь, при розмові про карти, як він, будиши малим, любив грати „в воза“ з візницею Гаврилом, забравшись десь у конюшні між повозами... Селянські хлопцята теж товаришили паничам.

А полтавське село в ті давні часи більше додержувало в собі українську національну вдачу, ніж тепер. Українське слово, вся українська етнографія, українська пісьня—жили в своїй чистішій, повнішій подобі. Особливо - ж пісьня українська ще жила й серед челяді панської і часто пісню ту не тільки „терпілося“ в різних „дѣвичьих“ покоях, а навіть по-де-куди була вона й люблена в панському околі. Власне в Гриньках, де, як сказано, часто гостював малий „Коля“, господиня того панського Гриньківського дому, спогадувана вище Марія Булюбашова, наказувала своїм покойовим дівчатам, щоб вони співали за роботою; вона часто, зімовими днями й вечорами, загадувала їм, між иншим, шити зарученим дівчатам „придане“, а при тім співати весільних і инших пісень. Кохалася в тім. Можливо, що через ті хори українська пісьня найперше—чулою й дужою хвилею влилася в серце малого Миколи, улюбленця пані Марії Булюбашової.

Відомості про першу музичну науку малого Колі, вже при фортепьяні; є такі: доброю піаністкою була сама мати М. Лисенка;—сього хисту її, яко „благородную дѣвицу“, дуже пильно учено в Смольному, а до того-ж вона мала й природню здат-

ність; отже вона бажала вчити музики й „Колю“, тим більше, що помітила музичну здатність і в його.—Однак, щоб наука була „настоящою“, то вчити грати того старшого синка доручено було учительці, якійсь Розалії Івановні. Наука тієї особи дуже не подобалась малому Колі. Маємо такий родинний спогад про ті перші вправи: за якийсь час Коля не схотів грати з учителькою „в 4 руки“ і показав при тім таку впертість, що учителька приневолена була карати учня,—власне надівати йому на голову шапку з осячими вухами (покута доволі звичайна в ті часи). Коли мати спитала Колю, через що він так уперто не хоче грати, то він сказав, що не може чути грання пані вчительки, „так вона погано грає!“ Тоді мама стала грати з ним сама; хоч ся наука й не могла відбуватися так, як би належало, але хлопья грало вже з охотою.

Маємо ще один спогад, що показує, які вразливі слухи мав малий Микола до музики і як дражнила його музика нездарна. Се довело одного разу навіть до великого дешпету—і то на парадному військовому „смотру“.

Власне, батько Миколи Лисенка служив у війську,—був кірасіром. Військо се було гонорове; отже полк, де служив Віталій Романович Лисенко, брав участь у великих „смотрах“. Ті смотри бували і в присутності царевій, а відбувалися теж і в Полтавщині, в Кременчуці, або в Херсонщині, в Крилові, та в Єлисаветграді. Разом з чоловіками, вибиралися часто на ті смотри й полкові дами, бо під час тих військових зборів бували й бенкети, танці то-що. Ото-ж одного разу подалась на якийсь дуже парадний смотр, разом з чоловіком, і пані Ольга Єремїївна Лисенкова, взявши теж і старших дітей, власне синків Колю й Вітю. Яко дружина видатнього військового, пані Лисенкова стояла

десь на чільному місці, разом з іншими значними військовими дамами. Ось проходять ряди блискочого війська перед очима найстаршого, проходять з „барабаннымъ боемъ“. Хвилина була надто урочиста!—Але-ж либонь той „барабанний бой“ був уже занадто старанний і дразливий для чутких слухів „Коліних“: хлопья заткнуло обидва вуха руками, почало гукати—„Ой погано!“ і кинулось утікати... Звичайно, се завдало такого великого сорому мамі перед блискучим товариством, що вона згадувала ту пригоду, навіть будши вже старенькою бабунею... „Это былъ ужасный скандалъ!“ — додавала вона до того оповідання.

Малого Колю водили в оксамитних курточках, пестили. Привчали до читання — по книжечках „Education maternelle“, „Звѣздочка“ і інших подібних. Але роки раннього дитинства минали, треба було починати вчити дітей „як слід“.—Отже Колю одвезли в Київ і віддали в „пансіон“ п. Годуена, (що був десь на панськім київськім кутку, у Липках). Такі пансіони, школи з повним утриманням, були не в дивовижу тоді, не тільки по великих містах, а й по де-яких менших. Здебільшого пансіони ті засновували чужинці,—німці або французи. Власне й п. Годуен, господарь того пансіона, куди віддали Колю Лисенка, був якийсь заблуканий француз, — тоді вже старий. Вчили в пансіоні пана Годуена різної класної науки, але система навчання була й у французькому панському пансіоні—сувора; панувало й там прислів'я „наука не без друка“; благородних паненят і там били різками... Однак, малий Коля того лиха минув: батько його вмовився з господарями тієї школи, щоб його сина ні в яким разі не били. При Колі зоставлено було Лисенківського слугу з Полтавщини, Созонта; він повинен був служити паничеві і глядіти, щоб його ніхто не бив. Таке особливе дбання про

се, дбання досить дивне для тих часів, пояснюється тим, що п. Віталій Лисенко був взагалі дуже добрий чоловік, він не бив і своїх кріпаків, не тільки власних дітей.

Опріч звичайної класної науки, особливу увагу звертано в пансіоні п. Годуена на французьку мову; з-відтіль виніс Микола Лисенко на-завжди дуже добре знання французької мови.—Учено в пансіоні Годуена й музики.

За якийсь час „Колю“ з пансіона взяли; віддали його в харківську гімназію, в 4-ий клас.—На літо він приїздив до дому, таки в Полтавщину.

Там-же в Харькові юнак Микола вступив і в університет. Тут він був знов у-купі з своїм свояком і другом дитячих літ, хоч трохи й старшим за його,—з Михайлом Старицьким, що вчився в гімназії полтавській, а тепер був харківським студентом. Обидва поринули в тому юнацькому життю, що кожний студент спогадує потім цілий вік з такою втіхою: перша воля, самостійна наукова праця й розвага, перші юнацькі мрії, перші погляди вперед—на новий обрій!...

Як у гімназії, так і вступивши в університет, М. Лисенко не перестає вчитися музики в учителів. До перших студентських років його належать і перші прилюдні виступи його—на інструментальних концертах, таки в Харькові. В тих концертах брали участь сторонні прихильники музики і студенти. М. Лисенко виступав там яко піаніст; грав звичайні концертні пьєси європейського репертуару. На одному такому концерті М. Л-ко так счарував одну харківську аристократку виконанням творів Шопена та пьєси Контського „Reveil du lion“, що по скінченню концерту тая пані одпьяла з себе коштовну золоту брошку з самоцвітом і припьяла її молодому піаністові на груди,—(хоч була зовсім

ве знайома з ним),—мовлячи в великому стурбованню: „Молодой человекъ, прошу васъ принять это какъ „орденъ“ за ваше искусство, которое привело меня въ восхищеніе!“ Брошка була зроблена

Микола Лисенко, в українському вбранню,
на першій курсі університету.

на зразок зірки—і під час танців, що настали після музики, сяяла на студентському убранню, наче справді „звізда“ на грудях якогось заслуженого

вельможця. Ту брошку М. Віт. пустив потім у лотерею на користь убогих товаришів.

Про виступи М. Л-ка в Харькові з музикою українською—відомостей ніяких нема, як і взагалі про ідейно-український настрій його.

Але з харківського університету М. Лисенко перейшов у початку 1860-х років в університет Київський. Перехід до Київа був переломом у життю юнака Миколи. Тут він опинився в свідомій і могутній течії національно-українського напрямку.

Перше ніж говорити про найближче київське оточення М. Л-ка за ті часи, треба оглянути взагалі, які течії національно-українські були тоді між тим громадянством у Київі, що признавалось до українства.

Після розбиття відомого „Кирило-Методієвського кружка“ в 1847 році, настав був глухий час, коли український рух припинився, неначе затлумився. Але зовсім припинитись він не припинявся. Тільки вже не Київ був його осередком: у Полтаві, в Харькові, в Чернигові були люди, що держали в серці своєму прихильність до української національної ідеї. Прихильність та виявлялась перше всього в сякому-такому гуртуванню межі собою тих прихильників; були на протязі 50 років невеличкі, але теплі гурточки Пильчикова й Кониського в Полтаві, Марковича, Глібова й інших у Чернигові, Був і в такому містові, як Переяслів—гурток українців, що ховав тепле національне почуття.

Куліш, Костомаров, відбувши свою покуту, а так само й де-які інші письменники й прихильники українські, не кидали своєї української національної думки і по можливості робили своє діло. Появлялись—хоч і поодинокі—наукові праці, пройняті духом національно-українським, появлялись і твори красного письменства; велося далі щире збирання матеріялів етнографічних; — наслідком того

був вихід у 1858 р. Записок о Южной Руси,—збірника, що поєднав у собі й публіцистичну гарячу проповідь національно-демократичного українства, і збір етнографічного матеріалу, переказів, казок, пісень (навіть з нотами), і оповідально-поетичних творів. В „Запискахъ о Южной Руси“ бачимо працю не самого Куліша. Він був лише привідцею до тієї праці, але знаходились і послухачі його. — Отже десь, якимось, під великим гнітом, а таки точилася свідомо українсько-національна течія, точилася неначе тими струмочками живої води під навалом снігу...

Аж ось настали „60-ті роки“, той час коли снігова товща, немов підточена з глибини, раптом рушила — і живуца вода ринула вже не малим джерелом, а могутнім потоком, що зніс навіть таку вікову твердиню неволі, гніту й приниження, як кріпацтво.

Воля, воля! Все заворушилося, забажало волі теж і собі. Правда, потім побачили, що можливість волі, повної волі—було, мовляв-би по теперішньому, „переоцінено“, але всякий могутній порив тим і є поривом, піднесенням духа, що він не схиляє бадавчого погляду вниз, під покинутий ґрунт,—в котрому, може, десь там у глибині його, таїться ще не зовсім подолана, або й не відома ворожа сила!...

Тоді-ж гукали одно: воля, воля! вперед, вперед, до дальших реформ, до дальшого визволення—всіх і всього!..

Отже вільніше, сміливіше, значніше обізначалось і українство. Замість „Записок“ настала часопись „Основа“, з великим кругом прихильників. Не можна рівняти виходу тієї часописі до теперішніх часів,—коли маємо вже сталу українську пресу, до котрої вже всі звикли і дивляться на неї, що-найбільше, „съ холоднымъ вниманьемъ“... Не можна уявити, чим був той *перший* український ча-

сопис! Він був виразом думок, уповання і життя всього тодішнього поступового українства.

До тої думки й змисленної праці української привернулись уже не поодинокі люди, а ширіок круги громадянства. Сміліш обізвались давніші працюовники й прихильники українства, обізвались і нові. Гучний, широкий рух український пішов і поміж старшими і поміж молоддю. В українство повірили як у „ідею“,—що не *перечила* поступові (ніби якась там „ветха“ старовина), а могла *прилучитись* до нового, вселюдського демократично-визвольного руху європейського,—лише вказувала для того руху *свій ґрунт і поле*.

Заворушилось українське змисленне життя в державній столиці, в Петербурзі,—ніби „на значнішому, гучнішому кону“; заворушилось воно показніше і в „провінції“ нашій, особливо в Київі. Рух український визначився настільки, що викликав до життя таку спілку, як „Громада“ київська. Нехай незабаром прозвано було тих, що до неї належали, „українофілами“ (назва, від котрої одхрещувались пізніші прихильники українства), але ж власне й „українофільство“—вже не було „славянофільством“, тим не зовсім виразним зачалом, що входило в основу київського кружка Кирило-Методієвського, 1847-го р. Федераційно-славянська ідея, освячена іменем „славянських первоучителів“, вже не мріялась яко вихідний пункт у програмі „громадян“ (хоч сей пункт і не викидався з тієї програми); для завдання свого, для праці своєї „громадяне“ бачили стисліше поле: Україну,—що була ось тут, така близька, рідна, з її українським народом, визволеним з вікового рабства, але ще таким безпорадним, з народом, що мав лише напівзабуті спогади пра свою минулу історичну долю і не мав свідомости своєї національності, свого сучасного життя.

Одначе, наше юнацтво, власне—київське студентство, зогріте національним українським напрямком, не зразу зорганізувалось у товариство „Громаду“. Може тепер комусь здасться дивним, але так воно було,—що київське наше ідейне студентство українське найперше прилучилось було до польської студентської організації в Києві, до—„Гмін“. Втім однак нема нічого особливо дивного. Всамім початку 60-х років, у Києві був взагалі доволі могутній польський зміслений („інтелігентський“) осередок; не забудьмо, що й самий університет київський повстав з польського віленського університету, перенесеного в Київ; отже польська зміслена традиція була в йому жива і через те не диво, що жила й польська форма студентської організації, „Гміни“.

Ото-ж у Гмінах збиралися, громадилися поруч і поляки й українське юнацтво, що приїздило з правобережжя й лівобережжя. Я знала особисто кількох чернигівців, що розповідали, як вони, перейшовши в Київ, після „безпорядків“ у Петербурзьким університеті, (в початку 60-х років), і бажаючи прилучитись до якогось ідейного студентського гуртка,—вступили в „Гміну“. Такі гміни були схожі на пізніші „землячества“.

В тих „Гмінах“ вже були Антонович, Михальчук, Рильський, Познанський, Чубинський, Свідницький, Вороний і багато інших.

Одначе дальший розвиток української ідеї 60-х років швидко порізнив спільників тієї збірної національної організації. Стежки заступників двох національностей—розійшлися... У поляків-патріотів були свої пожадання, свої пристрасти, свої історичні традиції, в українців—свої. Українці були ніби й настроєні більш демократично (недармо-ж де-які старші поляки незабаром прозвали їх „хлопо-манами“); а коли й поляки хотіли бути демократами, то той „демос“, народ, був для тих і для сих—інший...

Там—народ *польський*, нація польська, що по ідеалу патріотів-поляків мала стати знов великою державною силою; думка-ж їх про становище при тім *українського* народу—була невиразна... Патріоти-ж українці ставили осередком своєї уваги—народ український, почували органічний звязок з ним, почували себе таки, до значної міри, чужими полякам. Ще більше почував себе чужим супроти поляків—народ наш. Се особливо різко показало польське повстання... Ні мета того повстання, ні стежки польські й народньо-українські, не зійшлися... Правду сказала польська письменниця Е. Ожешкова, що „український народ був тією холодною, забутою скелею, об котру розбилось повстання!“—Правда, розбилось воно об ту скелю не через те тільки, що було *польським*: адже-ж та скеля, наш народ, зоставалась холодною та гострою й суворою і проти інших революційних заходів, пізнішого часу; що-ж до змисленства нашого (інтелігенції), то були факти й живого спочування полякам, бо де-які з українців навіть прилучились особисто до повстанців; але таких було мало... Чи сяк, чи так, але, вертаючись до нашої теми, треба зазначити, що українці—члени „Гмін“—почули себе чужими в тих товариствах і склали організацію вже й з назвою своєю, товариство „Громаду“.

Щоб розглянутися пильніш у польсько-українських взаєминах того часу, треба-б тут говорити багато, а таке просторе дослідження було-б не на місці, бо не входить у завдання й межі отсих моїх споминів,—хоч сама по собі ся тема дуже цікава і подробиці її мало відомі ширшій громаді, а коли-б були відомі більше, то зменшили-б недовірря й прикрість, що панують у поглядах нашої ширшої, навіть ідейної громади, на сю справу. Тим часом повинні-б ми пам'ятати і про заслуги учених-поляків у справі збирання українських етнографічних

знадобів, виданих поляками в величезних збірниках, повинні-б пам'ятать про замилювання поляків-композиторів в українській музиці і про те, що *поляки* випускали в світ відання українських пісень навіть *раніш українців*. В обсягу тих суспільних відносин, польської інтелігенції й нашого народу, об котрий як „об скелю“ розбилось польське повстання, теж треба бачити більше щирости й добрих намірів з руки поляків, ніж то звичайно в нас думали й думають. Коли на Україні не було, раньше повстання, помітного єднання поляків з нашим народом, то хіба тим визначилася тільки *польська* інтелігенція? Чи дуже зближалось до народу, до *свого* народу, — однакового племені, — наше панство давнішого часу?... Коли-ж від нашого громадянства одрізнівся такий шар змисленого панства на Україні, що хотів, ставив собі ідейним завданням поєднання з народом, то хіба-ж і сі заходи не були зустрінуті з руки народу з таким же недовіррям, як і заходи польських повстанців? Хіба наші селяне не скручували рук та не одвозили в стан—наших паничів - революціонерів 70-х років, власне тоді, як сі гарячі прихильники своєї ідеї „ходили в народ?“ Отож так само можна було бачити недовірря, та противлення „холодної скелі“ заходам „паничів“,—хоч би й своїх. Правда, можна сказати, що паничам-полякам, „иншої віри“ й племені, народ наш *ще більше* не вірив, ніж своїм, але се вже різниця тільки в *ступні* недовірря, а не в самій суті речі.

Те недовірря, в корні своєму, єсть наслідком відносин, що склалися на протязі віків, — історія утворила їх, і не в одну хвилину можна зогріти холодну скелю...

В кождім разі не правдиво було-б запідозрювати повстанців-поляків у зумисній „брехні“, у якомусь „*дурінню*“ народу, коли вони писали свої гра-

моти до українського народу. Ті обіцянки висловлювано по щирості; та було по-де-куди й фактичне справдження обіцяного. Такий приклад маємо ще від того часу, коли відомий польський діяч Чайковський не тільки вдався з гарячим братерським словом до своїх селян-українців, але й подарував тим своїм підданцям значну частину своєї землі.

Серед київських студентів-українців товариші поляки-повстанці початку 60-х років — не стрівали недовірря. Як сказано вище, де-які українці навіть прилучалися до них, бачили в їх завданню патріотичну і народолюбну ідею.

Наскільки вже зміцнилася й стала більше стислою думка про обов'язок перед тим краєм, де судилося вродитися й жити, перед народом того краю, — доводить перехід навіть де-яких *поляків-демократів* з табору польського до табору українського. В своїй славутній сповіді, надрукованій в „Основі“, В. Антонович докладно розповів про потребу такого переходу.

Інші поляки — і багато їх було таких — вважали се однак зрадою... У всякім разі таке відрізнєння було болюче й викликало ворожнечу, як до тих, що одщепилися, так може й до цілого руху демократично-українського, що привабив до себе молодих коріфеїв-поляків.

Чи с'як, чи так, українці з своєю „Громадою“ і з тими згаданими неофітами, поляками, — відрізнялися.

Не всі однак поступові українці студенти входили до тієї організації, — це само собою зрозуміло. (Наприклад, навіть такий замітний ще й у студентському життю, пізніший діяч української „Громади“ в Києві, як М. Драгоманов, — за своїх студентських часів у „Громаду“ не вступав). Та були й між самими громадянами перших часів — відтінки.

Доказом того, як і взагалі дуже красномовним документом тих часів, є Кулішевий лист, писаний в осени 1862 року, під назвою „Українофілам“. Той лист довгі роки (пів століття!) лежав у рукописі, ніби приготовлений для печати, але був лише в минулому році надрукований, в „Записках київського наукового товариства імени Шевченка“. Куліш виступає в тому листі ще гарячим українофілом, малюючи ідею українську яко таку, що повстала на основі „глибоко-демократическомъ“, що виникла з почутої неправди у відносинах „брата і брата“. „Евангельское ученіе“,— каже Куліш,— „обновясь въ чистыхъ и горячихъ украинскихъ сердцахъ, заставило ихъ полюбить труждающихся и обремененныхъ больше, чѣмъ любили они до сихъ поръ богатыхъ и знатныхъ друзей своихъ, больше чѣмъ они любили братьевъ, сестеръ, отцовъ и матерей своихъ. Отвергнувъ мысль о собственномъ благосостояніи, пренебрегши честолюбивыми планами, свойственными молодому уму, и рѣшась на всевозможныя бѣдствія посреди тѣхъ, кого они считали „недолюдками“, принялись эти вначалѣ весьма не многіе народолюбцы за свое новое дѣло и начали его съ изученія простого народа украинскаго, его языка, нравовъ, обычаевъ и его історіи“. Давши таке величне означення українолюбству в його головнім напрямку, Куліш переходить до означення того напрямку, що здавався йому вже збоченням з певного шляху. Власне, Куліш вказує на ту занадто велику догану, котру складають українолюбці „богатымъ и знатнымъ“, бере панство, ще козацьких часів, в оборону, приводячи думку Бокля, що не було ще такого прикладу в історії, щоб якийсь клас, добувши собі сили, не надуживав її; далі вказує Куліш, що не ворожим, а лагідним, тактовним поведінням, українці-народолюбці могли-б не одвертати, а *привертати* своє

краєве панство і, при його освіті й багатстві, могли б мати поміч для своєї ідеї під час провадження її в життя.

Куліш спиняється і на тих зверхніх „крайно-стях“, до котрих доводили свою демократичну ідею українолюбці; ганить їх бажання—не до себе підіймати народ, а самим спустатися до його грубости. Тут, спом'янувши про новий звичай громадян ходити в народній одежі, вживати народні звичаї й способи поведіння, Куліш вказує з доганою на те, що в громадах часто можна бачити „копіи, даюція уродливе понятіє обь оригіналахь“: „Зачѣмъ допускать неряшество? зачѣмъ являться въ свое общество въ грязномъ бѣльѣ? почему сапоги должны быть не вычищены, а волосы всклокочены?“ Що-до поведіння ніби на зразок народній, то Куліш ганить тих громадян, що „въ обществѣ“ поводяться чемно, а в громаді дозволяють собі „грубости, не оправдываемыя никакою свободою слова, никакою простотою слова. Тутъ наши громадяне отступаютъ отъ народнаго житейскаго смысла еще больше, нежели въ своей внѣшности, ибо простой народ, при всемъ его упадкѣ въ настоящее время отъ причинъ, извѣстныхъ каждому, въ своихъ сходкахъ и трезвыхъ бесѣдахъ сохраняетъ извѣстный тактъ и далекъ отъ того, чтобы не понимать ни приличнаго тона въ публичной рѣчи, ни ея предѣловъ“.

Далі Куліш дорікає „громадянам“, що де-які з них, бажаючи вживати народню мову, не хотять завдавати собі труда — як слід вивчити тую мову, а через те говорять і пишуть погано.

Всі ті свої спостереження й думки Куліш висловлює, мовляв він, „не безъ робости“, але — висловлює („ради успѣха идеи“). Не місце спинятися тут довше на де-яких прикрих особливостях Кулішевого „посланія“ до українців,—наприклад, що лист

перейшов через редакцію Юзефовича, відомого ворога українства); скажу тільки, що той лист доволі вірно вказує прикмети українолюбства 60-х років, добрі й лихі, — аж до крайнього спотворення ідеї народолюбства; разом з тим лист Кулішевий показує і одміну в поглядах, що виявилась у його критиці ще в той час, як він ще й не доходив до свого пізнішого хворобливого цурання українолюбства.

У всяким разі — кращі київські громадяне глибоко пройнялися демократизмом своєї ідеї і доказували своїм життям вірність їй, а се можна довести, вказавши на особисті приклади київських громадян: Борис Познанський пішов у волосні писарі (в канівському повіті), Непокойчицький у сільські вчителі; багато студентів-громадян, бажаючи записувати етнографічні знахідки, ходили по селах і добули чимало, а разом з тим побільшили своє власне знання народньої мови; з бажання по зможі посунути більше освіту народню — виникли в Києві щиро піддержані студентством „недільні школи“, — а привідцею до заведення їх у Києві був студент-громадянин, Феодосій Вороний, що знайшов таке гаряче співчуття в багатьох своїх товаришів по університету, переважно громадян: студенти-громадяне склали й скілька книжок для народу, — з них „Де-що про світ божий“ застається й досі чи не найкращою книжкою в нашій популярній літературі по світознанню.

Але вірно вказує Куліш і на те спотворення демократичного напрямку де яких громадян, що виявилось у свідомій грубості, та неохайності — ніби „на народній зразок“. Між тими громадянами, що доходили до цієї „крайности“, пригадується мені постать одного полтавця: будши з досить багаті поміщицької родини, він досяг того, що справді придбав подобу зовсім простого мужика а при

тім і особливе поведіння: сякав носа „по народньому“, гикав і „одригав“ особливо голосно, вживав часом такі крутенькі слівця, що від їх ставало жіноцтву зовсім ніяково... Одначе, разом з таким „народовством“, сей самий добродій зоставив у пам'яті близьких людей такий вчинок: — він на свій власний кошт учив у Києві хлопця з свого миргородського села (такий приклад не був єдиний за того часу).

Отже громада київська, розростаючись, містила в собі досить розмаїтний гурт, з різними відтінками служіння ідеї народовства.

І от у сей гурт попав і Микола Лисенко. Перебравшись з харківського університету в київський, він уступив у „Громаду“, слідом за своїми товаришами. Увійшовши-ж у „Громаду“, він одразу знайшов ґрунт і для свого артизму. В „Громаді“, при тому поклоненню громадян усьому народньому, була, звичайно, в широкому вжитку й українська пісьня. Співали багато. В „Громаду“, на її зібрання, приходили часом і не тільки громадяне, а й просто знайомі тих господарів, у чій хаті збиралася „Громада“. Ходили навіть і не українці, а сторонні люди, мужчини й дами, навіть інших національностей, — щоб побути в ідейному українському товаристві, послухати українських пісень. Великі співочі збори часом відбувалися навіть не в хаті, а на дворі: наприклад у садибі Матв'єва (була така, з великим садком, на „Новім строєнні“, не далеко від університету); ходила теж велика співоча компанія, під приводом громадян, у „Байкову рощу“. Се та гора, де тепер „Байкове кладовище“. Тоді тільки половина гори була зайнята тим „божим полем“, — воно й зветься тепер „Старим Байковим кладовищем“; а сусідня гора (через ярк), де тепер нова церква, ще не була зайнята.. Вона була вкрита лісом і була місцем для гуля-

нок.—От на тій-то горі й лунали українські пісні, співані великим громадянським гуртом. Тепер це здається дивним і було-б навіть не можливим... (Тоді, значить, у де-чому було вільніш, ніж у 20-му віці!...).

Почалися й великі концертні виступи українського хору, в університетській світлиці, або й у театрі. Виступи в театрі — були вже, звичайно, великою пригодою! Се не були такі часті виступи, як теперешні концерти студентських хорів, що бувають раз-у-раз на протязі зимового сезону; ні, тоді се було за рідкість; отже до тих давніх прилюдних студентських концертів. чи краще сказати — декламаційно-музичних вечорів, (часом з живими картинами), довший час готувалися виконавці, заздалегідь лаштувалося й громадянство:— „Ось,—мовляли,—буде український вечір!..“

Один такий вечір, з участю М. Лисенка, ще студента, хочеться мені спом'янути тут.

Я була тоді підлітком і завдяки старанню мого брата Михайла та його приятеля, Євгенія Судовщикова, відомого в Києві учителя словесности, була прийнята в київський „Образцовый пансіонъ для благородныхъ дѣвиць“ (така була ся назва—забавна для теперешніх часів). Школа була на-пів закритою і ні в яких театрах або концертах я не була; та й раніш, у своєму Гадячому, нічого подібного я не бачила.—Отже одного дня, перед вечером, прийшов у пансіон той-же мій брат Михайло, київський студент, і взяв мене в гості до моєї хрещеної мами, пані Кучинської (пансіонерок до родичів пускали, під свято, коли приходив по їх хтось певний).

Дорогою мій брат сказав мені, що перше він поведе мене на концерт—і старався пояснити мені, що то воно таке. Ми швидко прийшли до театру, бо пансіон був у тім будинку, де тепер „Во-

енний Окружної Судь“, а театр був той давній, що потім згорів, був на тім місці, де тепер оперний театр. Моє завітання на концерт було разом з тим, кажу, й першим завітанням до театру. Отже мене перше всього займало вже й те, що ми йшли по сходах кудись високо; а як ми сіли, то мене здивувало й те, що теж дивує всякого, хто перший раз трапить у великий театр: що люди, — так багато людей, — сидять по стінах... Дивлячись на театральну запону, я зовсім не думала, що вона намальована, а вважала справжніми і ті високі квітки й червоні канапи по боках (що чогось були намальовані на запоні).

Аж ось канапи й квітки почали скручуватись і все пішло в гору, а на високому помості з'явився цілий гурт людей.

Дивні то були для мене люди! Се вже було мов-би на якійсь картині... Люди були в козацькій одежі, в жупанах. Перед ними став молодий козак — теж у такій одежі. Аж ось козак махнув рукою — і один з гурту заспівав, ніжно, чуло:

„Ой, пушу я кониченька в саду,
„А сам піду к неньці на пораду...“

Тут козак у жупані знов махнув рукою і всі підхопили:

„Ненька-ж моя по садочку ходить,
„За поводи кониченька водить...“

Скільки раз чула я потім ту пісьню! І часто пригадувалось мені, яке величне вражіння зробили тоді дальші слова, підхоплені хором:

„Військо йде, короговки мають,
„Попереду музиченьки грають!..“

Ціла картина вставала в очах!

По скінченій пісні, всі присутні заплескали в долоні — і плескали довго, гучно, а козак, що махав рукою, тепер уклонявся присутнім. Сей козак-діріжор і був Микола Лисенко.

Потім співці проспівали ще другу, третю пісню,—все якогось такого підбору, що я в своєму Гадячому таких не чула (хоч і в нас дома співано було багато); однак я почувала, що й ці пісьні були „прості“ (іншої назви для українських пісень я тоді не знала).

Потім усі співці кудись пішли, а на поміст вийшов інший козак, таки в жупані, в накинутій на плечі киреї.—Він став проказувати вірші: „Чернеця“ Шевченкового. Я, звичайно, тоді вперше чула ту поему; не думаю однак, що тільки через те деклямація показного козака в киреї здалась мені такою гарною. Ні, се було промовляння Павла Житецького,—а він був декляматором надзвичайно добрим. Не у гнів будь сказано теперішнім декляматорам,—нема між ними таких! Через що — не знаю; може, школа тому винна, що не дбає про деклямаційний хист, а може теперішній час... бо теперішнє юнацтво не має в себе такого поета, щоб „глаголом пік“ їх серця і щоб самохить бажала душа промовляти його слова! А може й серця тепер інші...

Після деклямації знов були співи.

Як у чарівному сні верталася я з того концерту, чи артистичного вечера. І довго вчувалися мені то скорботні, то веселі відгуки його...

Говорю ширше про цей концерт не через те тільки, що мило згадати той дорогий час любих дитячих літ, а ще й через те, щоб сказати, що коли такий український концерт міг зробити таке міцне вражіння на якогось несвідомого підлітка, то як могло підіймати духа те свого роду національне свято — людям свідомим, з розбуженим, гарячим почуттям!

Житецького я побачила знов — не швидко після того, вже як мій брат оженився; а „того козака, що махав руками до співців“, судилося мені

побачити дуже швидко: він, так само, як і мій брат, приходив одвідувати свою сестрицю „Соню“ (пізніш—пані Старицька), що вчилася теж у нашому пансіоні мадам Нельговської.

При завітанню до нас, той „Сонін брат“, мовляла вона—„Коля“, вже не був „козаком“ у жупані, а був студентом—у чепурненькім студентськім убранню, — милий на вроду і дуже веселий. Сестрі приносив він конфети, взагалі поводився з нею дуже ласкаво.

Отже наші брати, мій і Сонін, зустрівалися часом у нашій „прийомній“ світлиці: часом приходив з М. Лисенком, або з моїм братом, їх спільний приятель, Петро Трохимовський, полтавець і товариш мого брата й М. Старицького, по полтавській гімназії, приятель теж дому Лисенків (гостював у їх, приїзжаючи в Жовнин з М. Старицьким з гімназії).

Наші гості-брати часом добродушно сміялися з нас, бо ми їх „не боялись“ і либонь говорили їм по щирості дуже забавні й смішні для їх „пансіонерські“ речі. Одного разу класна дама, переходячи через хату й почувши той веселий сміх, добре напьяла мене і наказала, щоб сього більш не було, бо инакше не пустять в прийомну.—Через те, коли при побаченню в прийомній бував повод до веселого сміху, я сіпала брата за полу й нишком казала: „Нельзя, нельзя смѣяться! — класная дама услышить!..“

Одначе від Лисенкових завітань вернуся до Лисенкових пісень. Вже від своїх київських студентських часів, Лисенко, як бачимо, виступав керуваним українського громадського хору. До його — керував студентським хором студент-поляк, Вольський, потім виступив—М. Лисенко. Його знайомість з українською піснею, — знайомість давня, придбана ще з дитячих літ, — придалась йому для

поважного, ідейного діла, на користь національно-громадську. Власне тут, у Києві, по вступі в „Громаду“, під надихом усього того оточення й руху ідейно-українського, освітилося для молодого Миколи світлом свідомости давніше його знання української пісні. Те, що залягало в пам'яті, в серці, яко щоденні вражіння звичайного життя, те тепер воскресло в новій красі, немов зложений з українських мелодій—гімн просвітлої нової віри.

Микола Лисенко став сам пригадувати давніший свій запас народних українських пісень, переймав їх і від інших, та заводив у ноти. Мені відомо з оповідання пані Житецької про завітання М. Л-ка на село, вкупі з П. Житецьким, для збирання пісень, (під той час, як обидва кінчали київський університет). Се було в кременчуцькім повіті: приїхали вони до родичів Житецького, а від них ходили на улицу, де збиралися хори селянської молоді. Обидва гості, в козацькому вбранні, з мужицькою мовою на устах, звертали на себе велику увагу; се здавалося чудним, непевним. Отже їх перше цуралися, боялися якихсь лихих „паничівських жартів“... Але незабаром побачили, що в сих паничів справді нема нічого пустого на думці, що вони дійсно цікавляться таки піснями; тоді й дівчата й хлопці охоче співали їм. Микола Віт. записав тоді дуже гарні сільські пісенні мелодії й зазначив собі особливості гуртового нашого співу в Полтавщині.

Коло того-ж часу товариші Мик. Віт. приносять йому відомі їм кращі пісьні українські: а між тими товаришами були люди з різних кутків українських: Свідницький співав пісень подільських, Константинович — чернігівських, і т. д. й т. д.

Взагалі від тієї пори музичний портфель Миколи Л-ка стає назавжди складом, куди всякий близький до української „Громади“, чи взагалі до

київського українського кругу, приносив відомий йому скарб пісенний, коли він здавався особливо вартим поратуння від забуття й загину.

Так само й ні один київський український концерт або спектакль (у ті спектаклі завжди входила й музика), не обходився без М. Л-ка. Він залюбки йшов до помочи в тій справі.

У 1865 році Л-ко кінчає університет і йде на службу, мировим посередником, у Київщину, в Таращанський повіт; під той час батько Миколи Віталіївича, примушений продати свій маєток у Полтавщині, переїхав у Київ і одержав місце „Предсѣдателя Таращанско-Сквірскаго Съѣзда мировыхъ посередниковъ“.

Одначе служба мирового посередника, хоч і здавалася спершу принадною, по своїй близькості до народнього життя, не вдовольняла молодого Миколу... Не по його мислі була та робота коло „установних грамот“ то-що; артистичні справи тягли його в Київ. Отже він кинув службу й прибув до Києва. Тут він поселився на теперішній Маріїнсько-Благовіщенській улиці (тоді званій Жандармською), укупі з. п. Вілентієм і П. Косачем, а пізніше з Масаковським. Готував до видання свій перший випуск українських пісень. Це було в найближчій сусідстві з моїм братом Михайлом, що був тоді вже жонатий (і жив поруч, у домі Зейферта). Микола Віталіївич приходив часто провірять у Драгоманових положені на ноти пісні, грав часто з панею Драгомановою (дружиною мого брата) в 4 руки; часто збиралися в сій господі й інші приятелі,—і Л-ко грав їм; були й співи. Тут бачила і я Миколу Віталіївича, вже яко близького друга моїх рідних. Хочу спомьянути одну жартливу музичну дрібницю, котра була спільно скомпонована скількома тими приятелями. Власне хочу сказати про оперету „Андріяшіяду“. Директор 1-ої київської

гімназії, А. Андріяшев, склав київський календар під назвою „Друг народа“. По своїй ідеї, це мало бути щось популярно-„обрусительне“. Андріяшеву допомагали і його „сослуживці“, пп. Раткевич, Горонескуль і інші; вони доповняли календар деякими календарними відомостями, кождий по своїй спеціальності. Сподівано було надгороди за календар від п. попечителя, Ширинського - Шихматова, великого обрусителя. Одначе календар вийшов, яко книжка, дуже невдалий, з кумедними помилками

Микола Лисенко. Знято в 1873 році.

в тексті: на-приклад, було сказано, що касторовий олій добувається з бобрів, і т. и. Критика з руки українців осміяла в печаті календар—і, замість ласки від начальства, за зложення народньої книжки в „русскомъ духъ“, Андріяшев достав догану.

Отсю пригоду взято було змістом до оперети. Антонович, Старицький, мій брат і інші склали лібретто, у віршах, (російською мовою), а Микола Лисенко добрав музику. Комізм тієї композиції був ще й у тім, що кожний монолог, чи діалог, чи

хоровий номер, було положено на популярні тоді, арії, дуети, та хори з італіянських опер, — Трубадура Травіати, Ернані; бравурні й мінорні номери в поєднанню з комічним текстом виходили надзвичайно забавні! Календар з маленької домівочки на Жандармській улиці перейшов далі, пішов ходити по городу; його співала молодь і старші; гімназистів за виспівування номерів з календаря садовили в карцер, але це ще більше посунуло розпросторення „Андріяшіяди...“ В. Юзефович, син відомого

Михайло Старицький, автор тексту до Лисенкових опер. Знято в 1873 році.

мого ворога українства, Мих. Юзефовича, тоді ще не згубив звязків з своїми товаришами по університету, українцями, — познайомив з їх оперетою й Липки, виконуючи номери забавного твору при фортепьяні в аристократичних господах. Подобалась оперета й там, бо й справді багато в їй було гумору й навіть мистецтва, в змалюванні дієвих осіб, що були типами для того часу.

Але такі речі, як „Андріяшіяда“, були, звичайно, лише забавою; М. Л-ко працював над піснями й першими композиціями на слова Шевчен-

ка, а незабаром виїхав за границю, вчитися музики у Лейпцігській консерваторії. До цього ретельно намовляли його всі приятелі, особливо М. Старицький і мій брат. Та й для всіх М. Лисенко був уже національною зіркою — і всім хотілося, щоб тая зоря засяяла як найяснійше.

У Лейпцігу було видруковано й перший випуск пісень, положених на музику Мик. Лисенком; видано збірник коштами П. Косача, що служив тоді на Волині, „Предсѣдателемъ Съѣзда Мировыхъ Посредниковъ“.

Через який час Микола Віт. вернувся з тієї першої подорожі. Пам'ятаю день і час, коли я побачила його перший раз після його повороту до Київа. Се було 28 Іюля 1868 року. Через що можна так певно пам'ятати той день, коли М. Віталієвич підїхав до нас візником, укупі з В. Беренштамом, до літньої домівочки Драгоманових у Китаїві? Через те, що того дня М. Віталієвич держав надо мною вінця. Він був у Київі, довідався там від Беренштама, що того дня має бути весілля їх приятеля, П. Косача, та ще в домівці Драгоманових, і обоє прибули до Китаїва. Разом з милими гостями поїхали ми до тієї маленької церковці в селі Пирогові, біля Китаїва. Її вже нема, тієї церковці...

На осінь того-ж року Лисенко знов поїхав до Лейпціга, уже, здається, з дружиною *). А за якийсь час, скінчивши свою науку, вернувся — таки знов до Київа.

Колишнє гучне, розбурхане життя київської „Громади“ минуло. Лиха хмара вже й давніш повисла над українством, — ще як у жидівській часописі „Сіоні“, та в „Моск. Вѣдомостяхъ“ стали ши-

---

*) Мик. Віт. був одружений з полтавською панночкою, Ольгою Олександровною О'Конор.

піти й гукати про український рух, утворивши для його назву „сепаратизмъ“. Насунула, особливо з 1866 року, тяжка реакція — і зробила своє діло, пригнітивши давніший запал, мрії, рожеві надії... Та й взагалі, як тепер кажуть, „настрій упав“; почалася ростіч...

Отже, як завжди бува в такий час, і з української „Громади“ „одвіялось“ усе легковісне, усе, що було прилучилося до неї — прападково, занесене весняною хвилею з початку 60-х років, занесене, може, в якій частині, свого рода „модою“.

Зосталися тільки люди, що належали до „Громади“ з глибшого переконання. Сі не кидали „Громади“.

М. Лисенко був власне з таких людей, що доводять правдивість отих слів: „раз добром налите серце — вік не прохолоне!“ Він завжди був однаковий. Його щирий, теплий порив до української ідеї не спинився, не впав; він у „Громаді“ *зоставсь* і робив своє діло. Виходили пісьні з під його руки, випуск за випуском, виходили композиції на слова Т. Шевченка, — до його Мик. Віт. зберіг на віки просто якесь набóжне пошанування!

На якийсь час їздив Мик. Віт. до Петербургу, вчитися техніки оркестрування, — маючи думку про свої опери. І знов вернувся таки в Київ. Тут, приїзжаючи в Київ, я кожного разу бачилася з ним, привозячи йому й пісні нового для мене, прекрасного краю волинського; отож тоді, між іншими пісьнями волинськими, М. Віт. записав від мене й ті дві мелодії-перлини „Без тебе, Олесю“ та „Куперьяна“, що стали зараз-же такими відомими по всій Україні. — Випуск за випуском виходили пісьні з рук М. Віт. Багато заважало йому те, що доводилось уділяти чимало часу на заробляння щоденного хліба, уроками музики в „Інституті“. Мені завжди здавалось, що се повинна бути велика му-

ка, — власне для доброго музики, з чутливим ухом, — слухать оте недолуге грання невірних учнів, оте спотикання, фальшиві акорди. О, Боже!... Але се було лихо непереможне—на цілий вік!

Світлим, безмірно-милим спогадом про події з життя й діяльності Лисенка за 70-ті роки встає в моїй думці „Різдвяна Ніч“, ще яко оперета, в її першій постанові. Що то за мила річ була! Думаю я, що в такому виконанню, як її ставлено тоді в Києві, в 1873 році, навряд чи швидко побачать „Різдвяну Ніч!“ Виконавці були—„любителі“, але які любителі! голоси мали добрі, а при тім скільки думки й серця вкладали вони в виконання тієї милої і разом ідейної речі! Габель (Пацюк), Ол. Русов (Вакула), О. Лисенкова (Оксана), Іванова (Солоха), Матвіїв (Дяк),—всі вони були мов-би якоюсь чарівною рукою підобрані для виконання їх ролей: Оксана — вродливиця на прочуд, чарівливо-знадлива у співі, в розмові, в кожному рухові; здавалося, що власне така Оксана мала ввижатися Гоголеві, як він малював ту постать у своєму оповіданню „Ночь передъ Рождествомъ“. Пацюк-запорожець був не такий, як у Гоголя, бо в Гоголя він — балаганна постать, що, роззявивши рота, лише глитає вареники; Михайло-ж Старицький, автор тексту тієї оперети, зробив Пацюка-запорожця ідейним печальником за долю України, (під час уже близького зруйнування Січі). І який вдатний був той старий козарлюга-запорожець! яке вражіння,—при гарному співі, — робили його сумні речі, його докори закоханому Вакулі! Голос Вакулів лунав теж так повно, таким глибоким почуттям. Що до Дьяка-Матвіїва, то се була найкраща комічна постать, без найменшої пересади, яку мені приходилось бачити з гурту всяких „дьяків“ на українській сцені.

Навіть другорядні ролі, як наприклад роль 1-го парубка, Грицька, (грав Орест Левицький),

були виконані артистично, що до співу, і разом з тим етнографічно-вірно, — теж без того „безобразія“,

Перша постановка „Різдвяної Ночі“ в 1873 році, Солоха, Дяк, Чуб, Пацюк, Оксана й Вакула, Одарка.

що часом здається нашим артистам „етнографічно“ вірним.

Всі старалися не тільки можливо добре виспівати свою роль, а й зробити взагалі все можливе, щоб „наша Різдвяна Ніч“ пройшла як найкраще!

Перша постановка „Різдвяної Ночі“—на великій оперній сцені—се було наше свято, наше велике свято! З великою втіхою ходили люди ще й на репетиції, (що відбувалися в хаті у панночок Ліндфорсових, або в Старицьких), ходили не тільки учасники, а й так собі охочі, з гурту знайомих. Утішались, толкувалися, — як, та що. В текст оперети автор його, М. Старицький, увів скільки неологізмів, зовсім природно утворених з коренів мови народної; але право авторове творити нові слова звалось тоді недоречним „ковальством“ і через те, наприклад, такий вираз, як „північ знадлива“, викликав багато суперечок; де-що було й одкинено. Так само достотно обмірковувано було в гурті прихильників усе, що належалось до впорядкування сцени, до вборів і всього іншого.

На спектакль приїхало багато наших людей і з дальших міст, між іншими й ми з Волині. Боже! яка-ж то нам усім утіха була!..

„Різдвяна Ніч“, яко оперета, мабуть, ніколи не йтиме на сцені, бо вона перероблена на оперу; але нехай же сей мій спогад зостанеться не пишною, та щирою квіточкою, положеною біля сього прекрасного твору Миколи Лисенка.

Друга половина 70-х років, особливо після 76-го року, після відомого наказу про українську літературу, була пам'ятним часом тяжкої „заціпи“, мало не цілковитої заборони українського письменного слова. Що згадати тут? Хіба те, як гинули заміри, як лежали розпочаті праці, — між іншими і в Миколи В—ча!

Ну, та що! Не першина була ті заборони... Хто завзявся, тому жаль було кидати свою роботу.

І вона робилася, по змозі. — Мик. Віт. переробляв „Різдвяну Ніч“ на оперу, виготовляв і інші свої твори, та збірники пісень.

Під тяжку годину, під те „время люте“, такою милою розвагою було піти послухати музики Лисенкової хоч не на сцені, а десь у щирій хаті, в його, або в Старицьких, чи де. І само любе слово Мик. В—ча, завжди таке привітне, таке ласкаве, могло передати яку-небудь відрадную звісточку з України, чи з Галичини; бо Мик. В. завжди дуже широко листувався з знайомими й незнайомими земляками,—з кождим, хто вдавався до його з якоюсь просьбою, чи запитанням. Знав багато, цікавився найменшими признаками українського руху, бо він був не тільки кобзарь, а й патріот-громадянин.

Иноді Лисенко їздив на провінцію, давав свій власний концерт. Вітали його, раділи йому! „Він їм тугу розважав, хоч сам нудив світом“...

Під час однієї такої подорожі Мик. Віт. пізнався, в Чернигові, з Ольгою Антоновною Липською, людиною чулою й живою. Счарована грою Мик. Віт., вона переїхала незабаром у Київ, щоб далі вчитися музики і, справді, стала доброю піаністкою. Їй же сужено було стати близьким другом Миколи Віталіївича, аж до несподіваного кінця її життя, у 1900 р.

Ся людина, ставши свідомою українкою, — може дякуючи зустрічі з Мик. Віт. та з його близькими, — мала потім, у свою чергу, велику вагу на його діяльність; високо ставлячи його талан, щиро нахилила його до дальшої композиторської праці. Взагалі, се була не тільки свідомо українка, але й така,—ще рідка в нас,—людина, що вірно берегла в своїм хатнім життю національне українське багаття. Отже дітей своїх Ольга Антоновна виховала теж в українському дусі; перше всього, будши чернигівкою, добре владаючи українською мовою,

зробила вона ту мову рідною й поважаною теж і для дітей своїх. Не цуралась Ольга Антоновна й громадської діяльності: всяка жива громадська

справа знаходила в неї увагу й охочу поміч. Передчасна смерть такого друга була великою втра-тою в життю Мик. Віт. З великою пошаною зга-дую тут ту людину, свою близьку приятельку. Пе-ром їй земля!

У 1882 році ставили „Різдвяну Ніч“, вже яко оперу, у Харькові. Цікаво було подивитись. Пої-

хав, звичайно, в Харків Мик. Віт., поїхала його родина і де-хто з Старицьких; якась непереможна сила потягла з Київа й мене з ними... Поїхав ще хтось з знайомих.

Опера йшла у великому театрі, у виконанню оперної трупи. Спектакль був парадний, людей було багато,—хоч харківці казали, що аристократії місцевої не було... „Не удостоїла!“—Однак поміж тими, що прийшли, був настрій підвищений, святковий. Приятель моєї сім'ї, Мих. Лободовський, показував нам на видатніших харківських українців. Всі втішались, раділи.

Ми, мандрівці з Київа, сиділи в ложі. Микола Віталіївич з батьком своїм сидів навпроти, у крайній ложі, першій від сцени. Бачу,—старий батько, перед підняттям заслони, просто умліває, так страшенно хвилюється! Стурбовано-поважне обличчя і в композитора; він вернувся з-за лаштунків і дожидає, що ось-ось почнуть... Завіса починає підійматись і ми бачимо, як Мик. Віт. кладе хреста на грудях.—Та даремний був страх! Оперні артисти не „провалили“ опери. Не провалили... Але... але в мене все ворухився в думці той спогад: яка була прекрасна Оксана, які чудові були інші виконавці в „Різдвяній Ночі“,—коли вона йшла тоді, в Київі, ще оперетою...

Одначе оперу харківці приймали дуже добре. Мик. В—ча гучно вітали. Він зостався з М. Старицьким у Харкові ще на пару днів. А ми поїхали назад у Київ.

У 90-х роках намовили Мик. Віт. зібрати свій український хор і поїхати з ним по Україні. Знайшлися на те й гроші. Зібрано співців, справлено для хору українське вбрання. Багато, багато потратив Мик. Віт. праці, сутужної праці, на вчіння хористів. І, як то кажуть, „моральний успіх“ був великий; усюди ті пісні й гарне виконання будили українців і несли їм утіху.

Трапилось мені чути Лисенківський хор у малому провінціальному місті, в Гадячі. Прибуло на концерт у клубну світлицю й панство, й простіша публіка, Вітали хор і тут дуже щиро, хоч скромними дарами,—вінками з барвінку, дубового листу, чорнобривців; вінки були перечеплені стрічками, або простим рушником;—та було то, дійсно, „від щирого серця!“ Хорові врядили гулянку на човнах. По Псла, гарного літнього дня, залунали ті привезені з Київа українські співи. — По відїзді Миколи В—ча, більша половина пісень, співаних його хором, зосталась між гадячанами—і розлягаються ті пісьні й тепер по хвилях гарного Псла, коли пливають чи панські, чи простацькі човни під час гулянок.

Однак матеріяльного успіху ті подорожі з хором—Лисенкові не приносили (особливо, коли рівняти з „прибылями“, наприклад, хора п. Славянського). Бо для того, щоб мати зиск з такої „антрепризи“, треба бути не тільки тямущим учителем та артистом-орударем, але ще треба бути й зручним „антрепренером“, треба вміти „держати“ співців, уміти взагалі „практично вести діло“; а власне такої „зручності“ й не було ніколи в Мик. В—ча. Через те — солісти, часто „переманені“ кимсь иншим, кидали хор серед подорожі, плата й утримання хористів коштували більше, ніж давали збору концерти, і т. д.

Все те плутало рахунки Мик. Віт. і, замість зиску, руйнувало його; про потрачений же час, на вчіння хористів, про всякі турботи, про всякий клопіт,—вже й не казати!..

Кінець 90-х і початок 1900 років узяв у Мик. Віт. багато праці—дуже цінної,—в київському „Литературно-Артистическому Обществі“. Мик. Віт. не жалував тієї праці, бо просвітних українських Товариств у Київі тоді ще не було і,—мовляв Мик.

Віт., — слід було „займати позицію“ хоч у російському Товаристві. Отже українцям і вдалося зайняти тую позицію: нас увійшло чимало в те Товариство, а скільки душ було вибрано навіть у члени „Правленія“. — Ото-ж, хоч були в нас і вороги в „Обществі“, але нам, якимсь чином, удавалося влаштовувати наші українські літературні читання, реферати, артистичні українські вечорі; справили ми й скільки гарних ювілейних свят. Найчільнішими діячами, звичайно, були Мих. Старицький і Мик. Віт.

Старицький читав нові, свої і чужі, літературні твори українські, виступав і яко декляматор (на вечорі в пам'ять Міцкевича довів поляків до сліз своєю прекрасною деклямацією). А Мик. Віт. мав завжди великий успіх з музикою своєю, хорами й іншими співами під його керуванням. Але скільки-то знов забірало його праці теє все! Яка-то була жертва з його руки,—оті репетиції й всякий інший клопіт!...

Опріч Літературно-артист. Общества, не було в Києві того українського артистичного заходу, де б не брав участі Мик. Лисенко: чи просили його українці взяти участь у концерті Народної Авдіторії, чи в якому добродійному артистичному вечері, Мик. Віт. ніколи не одмовлявся стати до помічі. За те-ж, можна сказати, що його „знали й дякували люди“. Взагалі, слава Мик. Віт. й пошана до його імени була вже коло того часу велика.

Се особливо виявилось під час святкування його 35-ти літнього ювілею (у 1903-му році).

Свято се було уряжено від імени того-ж київського „Літературно-артист. Общества“, у найбільшій київській концертній світлиці, „Купеческого клубу“. Було дуже багато привітів, депутацій, з України, з Галичини, з усіх-усюд. Було бучно й гарно. Програму свята було розпросторено на три дні:

1-го дня—урочисте зібрання й читання привітів, з концертним відділом, переважно народнього співу; 2-го вечора—йшла „Різдвяна Ніч“, поставлена в театрі оперною трупкою; 3-го вечора — великий концерт, з виконанням різних творів Лисенкових.

Так, величне свято було! Про його-ж писано було в свою пору так багато в часописах.

А чи багато людей знає про те, що під час того величного свята, після того як депутації прочитали ювілятові свої адреси, після перерви, як йшла друга частина вечора, концертна,— у нас у боковій світлиці, куди перенесено було всі адреси, йшов самий „настоящий“ „обыск“.

Справа була така:

Коли дано було дозвіл Літературно-артистичному Обществу справляти ювілей Лисенковий, то відповідальною особою за весь той вечір мав бути Предсідатель Общества, В. Николаєв, (він особисто просив і дозволу). Отже перед ювілеєм він сказав українцям, членам Правління,— що він української мови не знає, то й не може розібрати, чи нема в адресах чого небудь проти-цензурного, а через те просить нас, щоб ми сами пильно переглянули адреси і, коли часом буде щось гостре, то щоб того не читали, — бо инакше ми підведем і його, яко відповідальну особу, та й Обществу може бути якась прикрість, може й дуже велика, — така, що його й закрити можуть.

Членами-ж Правління з українців були тоді Микола Віт., п. Стешенко і я. Микола Віт., звичайно, ні в які ювілейні справи не мішавсь; отже, цензорами адресів приходилось бути — п. Стешенкові й мені... Дуже то був для нас тяжкий обов'язок, але треба-ж було додержати умови, щоб через який необережний вираз, у которомусь привітанню, не вийшло халепи Предсідателеві, або й То-

вариству нашому,—такому потрібному для всіх, а для нас особливо.

Отже ми мусіли переглянути привітання і, хоч не обійшлося без суперечок та нарікання з руки авторів, скоротили для читання де-які вирази, що могли накликати біду.

Одначе вийшло, що ми були не досить пильними цензорами, бо халепа таки сталася. Хоч ми й переглянули всі писані привітання,—щоб не підвести нашого відповідального Предсідателя, не українця, (котрий нам довірив усю справу),—але, не вважаючи на се, все-таки знайшовся надто пильний доглядач, що сидів, опріч поліцейських урядовців, теж у світлиці, і щось там „протизаконне“ почув у котромусь привітанню, — та й підійшов, підчас першої-ж перерви, після читання адресів, до старшого поліцейського урядовця. Як оповідав нам потім наш предсідатель, між ними відбулась така розмова:

— Що се ви дозволяєте таке читать?! Там у адресах були неможливі речі!—мовив дозорець.

— Що-ж там таке? — перепитав поліцейський урядовець, зп'ятившись,—Я щось не помітив нічого такого... Правда, я не дуже-то добре знаю українську мову...

— А! то-ж-то й є!—зауважив доглядач:—а я сам родом малорос і дуже добре розумію малоруську мову,—через те чудово зрозумів усе. В одному віршованому привітанню були цілком недопустимі речі! Ви повинні зараз пійти за лаштунки й забрать те привітання. Коли-ж ви сього не зробите, то я доложу його превосходительству.

Що-ж було робити поліцейському урядовцеві? Звичайно, взяв ще другого, до помочі, й пішов робити „обиск“, за лаштунками, се-б-то в хаті для артистів, де зоставалися ще всі адреси.

Зостаючися присутніми в сій хаті при тому перегляді привітів та даючи поліції пояснення, ми,

розпорядники ювілейного свята, так уже й не бачили й не чули 2-ої частини вечора, — ні співу полтавського кобзаря, ні Стеценкового „Прометея“, ні хорових народніх пісень, нічого... Слава Богу, шукання й перегляд адресів обійшлися без прикростей для нашого Предсідателя, а значить і для ювілята, й для всіх... Того страхіття, котрого шукали, не знайшлося. Привітання те десь поділося...

Після ювілею в Києві, М-лу Віт. було запрошено до Галичини; у Львові і в Чернівцях його вшановано було велично, святочно. Здається, власне коло сього часу засновано у Львові Музичне Товариство імени М. Лисенка, а пізніше й школу його імени.

Опріч Львова та Чернівців, запрошувано Миколу Віт. і до Петербургу. Тут теж уряжено на честь йому ювілейне свято, з урочистим концертом. Велику участь в улаштуванні того концерту взяв артист *поляк*, п. Заремба.

Швидко після ювілею Мик. Віт., — хоч і незалежно від ювілею, — Літературно-Артистичне Общество київське закрито, за якийсь російський реферат, прочитаний без дозволу, а що найважніш — людиною приїздною, котра звернула на себе особливу увагу київської влади.

Жаль нам було Товариства, в котрому ми скілька літ пряцювали: жаль було дивитися, як продавалося з „публичного торгу“ те добро, що Товариство було придбало, жаль було й бібліотеки та значної збірки портретів і картин, придбаних власне зусиллям членів - українців. Але.. „де наше не пропадало!..“ Хотіли ми одратувати собі, се-б-то на яке небудь інше своє українське товариство, хоч ті портрети й картини та бібліотеку, але інші члени Товариства, наші супротивники, росіяне й жида, того не допустили. Усі картини й бібліотеку подаровано російській „Обще-

ственной Библиотекъ“, а пізніш усе перейшло теж російському „Общественному Собранію“.

Історія досить „поучительна“ — для всякого часу!...

Микола Віт. покладав тоді надії на нове Товариство, що заснувалось коло того часу, (здається, в 1903-му році), і мало бути переважно українським.

Це було музично-літературне товариство „Баянъ“, з уставом, звичайно, написаним мовою російською. Членами „учредителями“ були з українців—Микола Віт., Павло Житецький і я; були ще й такі члени учредителі, що мали надавати йому особливої „поважності“: князь Репнін і два професори київського університету.

„Общество „Баянъ“ було дозволено, але ні та „повага“, ні піклування Мик Віт.—не пособили нічого. Товариство було „мертвовродженим чадом“; воно ледви животіло років зо-два, а потім загинуло—своєю смертю... Причиною тому була власне „різношерстість“ його членів. З українців—музик було дуже мало, а всі інші були то росіяне, то чехи, то поляки; всі вкупі, по правді сказавши, „дзизом дивилися“ на зібраннях одно на одного, а часом то й просто таки говорили прикрості—теж одно-одному... Врядив Микола Віт. вкупі з іншими музиками скілька Баянових концертів; були в тих концертах і українські номері, дуже цікаві. Було й таке, що запросили на Баяновий концерт значного польського скрипача з Варшави; він приїхав, дав концерт—і взяв увесь чистий грошовий збір, бо за свій приїзд умовився, щоб йому було дано 400 карбованців...

Все двох-рочне існування Баянове завершилося тим, що Микола Віт., яко голова Товариства, і інші члени Правління, поплатили дефіцити Т-ва,—розложивши їх між собою,—та на тім і скінчилося життя київського „Баяна!“..

Друге встановище, що Микола Віт. заснував уже на свою власну руку, було щасливіше: це була його Драматично-музична Школа в Києві. Тут був він сам господарем свого діла і до значної міри міг вести його самостійно. Школа має устав звичайно-російський, - бо коли-б вона була тільки українська, то не була-б дозволена, та й не мала-б стільки учнів, щоб могла вдержатися з їх плати; одначе, по скільки було змоги, Микола Віт. старався заводити в своїй школі й науку хисту українського: між иншим, учать там історію драми української, учать деклямації українських віршів і виконування цілих драматичних творів наших. З драматичного українського відділу (Марії Старицької) вийшло вже чимало добре вивчених українських драматичних артистів, та артисток,—і не вина школи, коли наші драматичні труппи дуже неохоче дають їм у себе місце. Що-ж до того, які милі спомини зоставляла школа Лисенка і її директор, Микола Віт., в пам'яті учнів, то про це свідчить хоч-би й замітка пані Н. Дорошенкової (в № 7-м „Рідного Краю“ за 1912 рік).

Дуже бажав Микола Віт. завести в своїй школі й науку грання на нашій старосвіцькій кобзі: в тім старанню допоміг йому відомий патріот-українець, п. Олександр Бородай, давши до школи Лисенка цілу збірку розмаїтих стародавніх кобз, та покликавши до Київа відомого харківського кобзаря Кучеренка; сподівано було, що знайдеться чимало охочих учитися в цього кобзаря (з добрим голосом)—співу й грання на кобзі. Одначе, ті надії не справдилися... Учнів не було—і через те кобзарь за яким часом поїхав назад, у Харківщину.

Сам особисто—Микола Віт. працював у своїй школі багато, даючи науку грання на фортепьяно. Ходив до школи і ранком і ввечері. Звичайно, та

праця, особливо в останній час його вже старого віку, дуже його томила. Це могла я бачити щодня, з своїх вікон, бо Микола Віт. жив так близько від моєї домівки—всього через два будинки—і дорога його до школи йшла поуз мою домівку. Ото-ж бачиш було ранком—Микола Віт. іде до школи такий бадьорий, жвавий, а ось, над вечер, вертається він із школи вже зовсім іншою ходою, мляво, якимось мов би зігнувшись... Одначе досить було йому короткого відпочинку дома,—і знов можна було побачити Миколу Віт. бадьорим, веселим, десь на вечірнім засіданню, або в концерті—з його участю..

А все-ж таки жаль стає, як подумати, що така талановита сила, здатна до безмірно значнішої праці, марнувалася на ті „уроки!“.. Щож, коли при наших обставинах, сужених для артиста українського, навіть великий талан Миколи Віт.—не давав йому змоги прожити на світі з його вищої, композиторської та іншої артистичної праці... Його творів оперні театри не ставили, у „вищому“ артистичному світі—Лисенка що-найменше „ігнорували“, не признавали, а то й одверто ставилися проти його вороже, та, де тільки було можливо,—підставляли йому ногу. Отже треба було „заробляти“ на щоденне прожиття, як заробляє звичайний ремесник!

Школу Лисенкову було заведено ще до 1905 року. А ось надійшла й Конституція. З того надзвичайного часу, коли шумовитий гребінь „визвольної“ хвилі досяг найбільшої своєї високости, спогадуються мені два моменти, звязані з особою Миколи Віт. Ось зовсім вільно обьявлено було в газетах,—що в університеті, в нашій київській університеті, в такій-то аудиторії, (здається, в 8-ій), має бути прилюдне українське зібрання, (тоді говорилося— „мітінг“). Двері університету були відчи-

нені навстежи і вільно було йти всім, хто хтів. Зібрання скликала молодь; вона не цуралася й старих. Досі не розумію, для чого саме покликано було, навіть особисто, скількох старих видатніших українців. Власне, один молодий привідця того зібрання зайшов у скілька наших домівок з запросинами:—був у Лисенка, в Старицьких, у мене (може й ще в кого—сього не знаю). Запрохуючи мене, гость додав: „може й ви що-небудь скажете на зібранню“. Я відповіла, що говорити не буду, а послухати молодих українців—цікаво. „Еге“, казав гость,—приходьте, просимо“. Я пішла—і почувала, що на зібранню—власне нас, „етихъ украинофиловъ“, так коренили та ганьбили!..

Ганьбили при дуже урочистій обстанові: велика, ясно освітлена аудиторія,—повна народу, (переважно молоді); на чільному місці стояв стіл, а за ним засідала „президія“—з наших молодих; біля стола—місце для промовців. З того-ж місця й залунала ганьба.

І хто-ж нас ганьбив?..

Ось виходить і, за дозволом президії (що-до розпорядку—дуже строгої), почина говорити один миршавий жидок („соціал-демократ“. Батько його займався підрядами, городськими й інтендантськими, а він пособляв „папашѣ“ в тих „гешефтах“).—Зразу звів мову на „украинофиловъ“. Простягаючи вперед свої довгі, тонкі руки, він говорив про „отсталость“ українців-націоналістів, про „узкість“ самої ідеї націоналізму, про те, що ми хотіли б тільки туманити, задурювати народ своєю писаниною, своїми театрами та співами, а за все те достойні не тільки презирства й ганьби, а навіть карі. Одно слово, виходило так, що нас либонь треба повісити—в першу чергу!..

Коли, виходячи з того зібрання, ми зустрілися з Миколою Віт. у коридорі, він спитав мене:—

„Чули?!“ — Чула, — відказала я... І на тім розійшлись. Що-ж нам було говорити?... Ні на мітінгу, ні тут між собою, говорити не хотілось. — „Нехай буде так!..“ Ніхто, ні одна душа, ні один „листочок“ не обізвався в оборону свого „коріння“... Що-ж було говорити нам!..

Другий момент: ясний осінній день; на улицах, на стовпах, відніють листки паперу, з тим дивним словом, написаним великими буквами, — „Конституція“. Всі читають указ, ідуть, у радісному, братерському настрою, великими юрбами, стають з короговками перед університетом, потім ідуть на Думську площу. „Увесь Київ“ перебував там, до 5-ої години; а в 5-ій годині над-вечір — гукнули постріли і вся площа спорожнілася в скілька хвилин... Повалених прибрали, ранених порозвозили по лікарнях, або хоч по близьких аптеках... Переможці гнали юрбу поперед себе; хто міг, той тікав од лиха, у двори, куди попало...

У вечері Микола Віт. позвонив до нашої домівки; він шукав своїх, що „не вернулися досі!“ Боже, яке в його було стурбоване обличчя! То-ж треба було їхати шукати відсутних, десь на перевязках. Не швидко знайшлися, — „слава Богу, живі, не постреляні!“

Що-ж то перебуто та перестраждано, поки тее вияснилось!

Конституція все таки принесла ті „свободи“, що дали змогу засновуватись і нашим Товариствам — „Просвітам“, клубам. В тих Товариствах треба було працювати. З своєї руки Микола Віт. ніколи не відмовлявся й тут пособляти, чим міг; отже ні один артистичний вечір київської „Просвіти“ не обходився без його участі.

Що до „Українського Клубу“, то Микола Віт. не тільки часто грав у йому сам та влаштовував камерні й інші вечорі, а ще не жалував свого

дорогого часу й на те, щоб бути Головою Клубу,— а це-ж вимагало бувати що-тижня на засіданнях Клубної Ради, подавати всякі офіціальні відомості та „объясненія“, на письмі й на словах, і так далі, й т. д!..

Тим часом наш кобзарь почав уже занепадати на здоров'ї... Діймала тая хвороба старих літ, склероз; не добре діялося й з його серцем... Літом 1911 р. їздив Микола Віт., для відпочинку, в Полтавщину; там одвідав і свою давнішу батьківщину, ті села, де він жив дитиною й бував юнаком... Нічого там не зосталось того, що було: Гриньки перейшли в 3-і руки і панська оселя зовсім змінилася, та й в Жовнині від Лисенківської садиби зовсім і сліду не зосталось! Бо маєток купили селяне, продали панські будинки „на знос“, вирубали в-пень увесь великий садок і поділили землю між собою, та забудували її своїми двориками... Микола Віт. одшукав у Гриньках свого старого „Созонта“, що глядів його ще дитиною. Дідусеві Созонтові тепер коло 90 літ; він заплакав, почувши, що перед ним колишній „панич Коля“... Погомоніли, пожурились обоє старі, та й розлучились—уже на віки!..

Останнього літа (1912 р.) Микола Віт. поїхав за границю. Лікарі послали в Наухгейм. Там слабому стало легше в грудях, але при повороті в Київ знов погіршало,—було трудно ходити, особливо по київських гористих вулицях. Одначе на погляд не помітно було нічого лихого; в кождім разі ніхто не ждав власне тепер чогось наглого, страшного. Микола Віт бував в Українському Клубі, на засіданнях, яко Голова його, і на вечорах. Був наче-б такий самий, як завжди, лише трохи блідіший на виду, та часом ніби втомлений. Одначе, коли ми бачилися з ним у Клубі на вечері українських гумористичних мініатюр, на початку

осіннього сезону, він був бадьорий і весело сміявся, дивлячись на ті забавні дії.

А над Клубом нашим уже висіла чорна хмара... Та хмара з'явилася ще з весни: затребувано було в маю список членів Клубу, та членів Ради клубної, зроблено ревизію всяких записів по книжках,—протоколах, то що. Нічого втішного те не віщувало... Потім, літом, запечатано було бібліотеку-читальню в клубі. Хмара все густішала... А далі вже—вдарив і грім з хмари: при урядовім огляданню нашої шафи в читальні (ото й вся „бібліотека“ була!) знайдено було, між старими газетами, якісь номері американської „Свободи“, часописі, що приходила, так само як і інші заграничні газети, за цензурним дозволом, і—через тиждень покликано де-кого з клубного уряду на засідання „Присутствія обь Обществяхъ“; вислухано пояснення того нашого уряду і обьявлено, що Клуб—закривається. Сталося!..

Мені дуже досадно, що хтось, після смерти Миколи Віт., бовкнув у газеті, в некролозі, (а те необачне слово підхопили й інші), ніби-то закриття Клубу і загроження його старшині судом — так вразило Миколу Віт., що прискорило й смерть його. Се неправда. Звичайно, Миколі Віт.,—так само, як і всім членам Клубу,—було дуже жаль тієї „своєї хати“, але вже так надто умлівати від сього й від можливої судової тяганини, щоб аж умірати через те,—не було чого. Отже й Микола Віт. зовсім і не думав ні умлівати, ні потерпати! говорив про всю пригоду зовсім спокійно, часом навіть жартливо. Добре пам'ятаю таку розмову його на одному з останніх засіданнів клубної Ради, вже після того вироку Присутствія:—„Ну, О. П.,—озвався до мене Мик. Віт., кінчивши засідання, — як же це воно буде, як її превосходительство сидітиме на лавці підсудних?“.. Що-ж!—одказала я,—знаєте

прислів'я: „Воля Божа, суд-панський!“ До того-ж— і ви будете сидіти зо мною, а ви-ж, рівняючи до всіх нас, єсьте Високо-превосходительство!“— „Там розберуть!“—мовив Микола Віт., усміхаючись.

Отак собі гомонів, з тим властивим йому гумором. Та й справді— чи за тую газету, що йшла до Клубу з дозволу цензури, з цензурною печаткою на кождім номері, нас могли, „хай Бог милує, завісити, або зарізати“?..

Тяганину-ж Микола Віт. на своєму віку бачив— і теж не думав умлівати. Коли в 1907-му році до його прийшли трусити в домівці, а потім, досі не відомо з якої причини, заарештували його, то Мик. Віт. найспокійніше зібрався, лише попросив, щоб поскладали назад у стіл його розбурені писані ноти, і на останку сказав:— Ну, тепер, по давньому нашому звичаю, перше ніж рушати, помолімося Богові!— Перехрестився до образу,— перехрестились і ті, що мали його вести,— і вийшов з дому. Переночувавши в участку, вернувсь...

Отак-же само спокійно відкрив Микола Віт., яко Голова Клубу, останнє, ліквідаційне зібрання. Коли, після розмов про те, як саме ліквідувати всю нашу клубну маєтність, пані Л. Старицька-Черняхівська, з гурту членів Клубу, сказала дуже гарне й чуле слово, ніби прощання з Клубом і товариством, Микола Віт., сидячи за столом поруч зо мною, тихо попросив мене сказати щось від старшини клубної. Я сказала скілька слів на той текст із святого письма: „Єсть древу надежда!— як і порубане буде, знову процвіте і літоросль його не загине!“ Те слово сподобалось Миколі Віт-чу. Він власне, хотів, „щоб люде не губили бадьоро-сти“. Власне так і поводився він на тім останнім засіданню.

Вертаючись по скінченню засідання до дому вдвох з Миколою Віт. одним візником, (се трап-

лялося часто, бо ми-ж були найближчі сусіди), я сказала:

— Ну, Миколо Віт., оце-ж ми вже поклали свої „булави“: Ви—„гетманську“, яко Голова Клубу, а ми, члени Ради,—поклали свої „полковницькі“ булави!..

— Так!.. поклали... відповів Мик. Віт., покивавши головою.

Щоб змінити розмову—в кождім разі не дуже втішну,—я спитала його, що він тепер пише? М. Віт. одразу оживився, сказав, що пише музику „до Людїної пьєси“, се-б то до пьєси пані Людмили Старицької-Черняхівської (його племінниці), і почав за-любки розповідати зміст „Ноктюрно“,—того твору, що музика до його зосталась „лебединою“, останньою піснею нашого Кобзаря! Чи хто тее гадав?..

Видно було, що Миколі Віт. той твір дуже подобався,—так охоче він оповідав про найголовніші моменти в йому, про елегічний зміст розмов, про потребу й відповідної музики до їх.

Тим часом ми приїхали вже на свій куток і попрощались біля наших домівок.

Через днів два, Микола Віт. заходив до мене; питав, чи не можна-б де розшукати рукопис „Андріяшіади“—(тієї оперети, що я про неї вище згадувала),—він на щось хотів її мати. Про своє здоровья не казав нічого, хоч ішла чутка, що відомий знавець, професор Трітшель, оглядаючи його остатнім часом, знайшов його серце в дуже лихому стані..

А ще через день... коло 1-ої години дня я почула, як раптово, турботно задзвонив дзвінок біля моїх дверей: то дзвонила пані Катерина Масляникова, думаючи застать дома мою дочку лікарку.

Пані Катерина була страшенно стурбована; вона поривно говорила:

— Ой, татові дуже погано! Страшений випадок з серцем!.. Вибірався до школи зовсім здоровий, а потім од-разу стало йому так недобре! задихається, хрипить!.. А лікарів нікого нема: той—сам хворий, той—виїхав з дому!.. Бігаємо, кличемо в телефон,—нікого не захопим! Ой, Боже, що-ж се буде?! Тато може вмерти!..

Дочки моєї теж не було дома. Ми кинулись бігти, сами не знаючи—куди!..

Коли я, теж не заставши дома двох лікарів по-близу, забігла до Лисенків, думаючи, що може вже которийсь прибув, я справді застала вже там аж двох лікарів. Вони поралися коло хворого; всі близькі металися, умліваючи, ламаючи руки. Двері в кімнату Миколи Віталієвича були одчинені навстежи; однак я не одважилася ввійти в ту кімнату, щоб не бути на заваді лікарям. Вони, нахилившись над хворим, пильно клопоталися коло його, (чи давали які ліки, чи впускали щось у кров); отже заступали обличчя Миколи Віт.; та коли я побачила саму постать його,—в душі в мене похолонуло!.. Зовсім убраний, так як був перед виходом до школи, він лежав зовсім нерухомо, дуже випроставшись... Пані Катерина стояла близько мене, прислонившись до одвірка; здержувалась, яко-мога, та сльози рвалися їй з очей... Але ще була надія:— „Не може бути *сього!*—думалось мені,—„два лікарі так шпарко взялися, вони щось зроблять, щось помічне дадуть! Адже не раз траплялося з Мих. Петр. Старицьким, що іноді лежав зовсім як неживий, від випадку з серцем; а однак лікарі щось убризували—і він одходив од того випадку. Так буде й тепер, з Миколою Віталієвичем“!

Справді, хворий зітхнув і підвів праву руку, — зовсім так, як підводив, збираючись грати.

Не плачте!—мовила я, зрадівши, до пані Катерини:— Микола Віт. вже ворушить рукою, приходить до чуття!

Але рука опустилась і більш не підіймалась... То був останній рух, то було останнє зітхання.. Швидко після того лікарі одійшли од ліжка і сповістили, що серце перестало битись. Життя порвалось...

Крик, плач і лемент счинився в домівці.

Один лікарь, чужий, зараз пішов, а другий, п. Гвоздик, господарь того дому, де жив Микола Віт., зостався в господі. Далі він одвів мене на бік і сказав:—Треба ж кликати людей, когось із мущин... треба вбірати тіло, бо потім трудно буде,—застигне... І пішов кликати когось у дворі.

Серед плачу й голосіння у сусідніх покоях, я зайшла в *ту* хату. Небіжчик лежав, схиливши голову на лівий бік, зсунувшись на край подушок; обличчя було темно-червоне, напружене, та смерть ще не встигла наложити на його своєї камінної руки; в обличчі ще не було мертвої нерухомости й суворости, в йому неначе була ще тінь життя, живого виразу; та не мука,—страшна, передсмертна,—малювалась у тому обличчю, а якийсь безмірний смуток і жаль!.. Той смуток ще жив...

Я тихо-тихо взялась за руку, безвладно одкинену на-бік; рука була біла, біла, як мрамор, і така сама холодна... Здалека стало чутно, як голосно ступали люди, уже йдучи з господарем, убірати тіло. Я вийшла з хати...

Я часто думаю тепер: чого так вийшло, що мені, власне мені, з усіх близьких друзів Миколи В—ча, судилося бути при його сконанню, попрощатися з сією дорогою людиною на порозі вічності?...

Коли я знов прийшла, перед панахидою, я побачила небіжчика вже на столі. Смерть вже зга-

сила на його обличчі останню іскру життя, чи остатній слід живого чуття. Обличчя вже мало зовсім невластивий йому вираз,—було суворе, чуже всьому живому. Смерть неначе говорила:—Гетьте всі жалі й світові турботи! Я над всім владаю, я все перемагаю!

І правда!..

Але живі не хотіли того знати. З усіх кінців збігалися рідні, друзі, чужі. Двері не зачинялися від тієї великої юрби. Блискавкою розлетілася страшна вість по Києву, та полетіла й далі, щоб завдати всім гострого жалю, щоб вразити всіх, хто знав лише саме ім'я Миколи Лисенка.

Дожидаючи панахиди, зібрані стояли в великій хаті, біля труни, вже вкритої смутними квітками. Смутні були самі стіни в тій світлиці, що колись лунала веселим гомоном і чудовою музикою. Все винесено, поздіймано й малюнки, що були по стінах; зостався тільки великий портрет Миколи В—ча, дар Галицької України, привезений в годину величньої слави його, під час ювілею, урочистого святкування многолітньої праці—того, хто тепер вже втрачений на-віки!

Опріч портрета був ще в хаті, в кутку, сумний рояль,—покинутий, замовклий, неначе осиротілая жива істота...

Біля небіжчика хтось читав святе письмо в-голос,—українською мовою. Недобра та людина, що написала на другий день у ворожій часописі докір:—„на віщо читали євангеліє українською мовою, а не те, що звичайно читають над небіжчиками? Чом не читали псалтирь славянською мовою?“.—Читали потім і псалтирь, теж українською мовою;—та який-же тут гріх, що читали й ту святу книжку, котру так любив небіжчик, мав її в себе, як велику, двічі дорогу святощ?...

Так! ворожі речі здійсмалися навіть в ту тяжку, сумно - урочисту годину! А ще кажуть, що „смерть — мирить“. Ні, не всіх і не з усім!..

Прийшло духовенство, залунали слова святої молитви, прохання заспокоїти душу небіжчикову — там, де нема „ні печалі ні воздыханія, но жизнь безконечная!“

„Жизнь!..“ безконечна!.. Але яка саме жизнь?..
„І дурень, і мудрий нічого не знає!..“

Панахиди відбувалися що-дня; похорон-же був аж на 5-й день після смерті, бо ждали приїзду рідних Миколи В—ча, та й багатьох депутацій иногородніх. Ховали в неділю, 28-го октябрю. З вечора в суботу виносили тіло з домівки у Владимирський собор. Винесли з хати, поставили труну, щоб отправити літію в дворі. А двір був заповнений народом, улица Благовіщенська — теж. Поліції теж було багато... Ось один з поліцейських урядовців підійшов до труни і хотів зняти червону китайку, що нею прикрите було тіло. Священник не дозволив. Китайка зосталась, тільки кінці її все-таки підоткнули в труну, щоб не дуже маяли червоні поли... Труну, одкриту, понесли на руках, а на катафалках везено вінки, вінки без-числа! Сила людей дивилася з вікон, ганків, навіть з покрівель. Процесія повагом посувалася, лунали співи скількох хорів. Юрби людей все збільшувались. І так ішли всі до собора. Багато, багато кому не стало місця в тій просторій церкві. Там одправлено велику службу; співано й ту прекрасну духовну композицію М. Лисенка на слова псалми „Камо бѣгу отъ лица твоего, Господи!“ В соборі зоставлено тіло до другого дня.

В неділю сила силенна народу зібралася біля собора, ждучи виносу. Ждали довго, бо одправа була велика, а після неї священник Благовіщенської церкви, (Вишневецький), казав ще промову.

Далі рушили, несучи Кобзаря „до вічного упокоєння“. Ішли поуз університет, потім Караваївською, Васильківською. Не можна сказати, скільки було народу, — море людських голів! З певністю, як стоїть Київ, не було такого похорону!

До величнього співу скількох хорів, (школи Лисенкової, студентського, артистичного), прилучилася біля театру в Народньому домі — музика; то заграли жалібний марш Лисенковий у театрі Садовського; грали в-середині будинку, але в одчиненні вікна рвалися сумні гуки, проводячи свого творця. Та згуки разом обірвались... Наказано було припинити грання. Однак тіло вже пронесли; лише люди, що йшли далі за труною, здивувались, чого так раптом порвалась музика...

Ось і сумна оселя мертвих, Байкове кладовище. Узгір'я й тут укрите народом. Трудно було пробитися в ворота, а однак вся просторинь поблизу могили теж заповнена народом. Ось труна вже біля могили; ще одна одправа і труну спустили в яму. Червону китайку, що вкривала тіло, галицькі депутати взяли з собою, до Львова, на спомин.

Промов, за натовпом, трудно було почути; в дальшу юрбу долітали тільки поодинокі, голосніше вимовлені слова. Ось промовля І. Стешенко: „Плач, народе! Плач, велика Україно, по своєму великому синові!“ Ось Русов нагадує, що величний кобзарь взяв у народа його стогін-пісню і зберіг її для віків потомних. Делегат з Галичини, Ніжанківський, спогадав, що через Миколу Лисенка українська пісня прийшла в Галичину, нагадав, як та Галичина раділа з причини приїзду М. Лисенка у Львів, у дні його свята, і як вона засмучена тепера втраченою його!—Другий делегат з Галичини, В. Шухевич, у-кінці висловив бажання, щоб праця Кобзарєва повела Україну до відродження.

Скінчилося все!.. Полетіли грудки землі, замуровано яму, насипано могилу.

„Поховали пана отамана
„В сирій землі глибоко!..“

Ой, глибоко, глибоко!...

Спочив отаман-кобзарь там, де за його юнацьких літ лунала українська пісня — за його приводом.

Велике насліддя залишив М. Лисенко Україні: численні збірники пісень, для всіх, — для старих, для молодих, для дітей, — музику до творів Шевченка й інших поетів наших, скільки опер і оперет, музичні номери до багатьох драматичних творів, інструментальні композиції.

Важуся, хоч не будши спеціалісткою, сказати де-що про музичну вартість Лисенкової праці. Доводиться чути від де-яких наших людей, що Лисенко не зовсім вірно записував українську пісню; далі зустріла я вже й у печаті таку замітку, — що, мовляв, їздила на Україну етнографічно-музична комісія з Москви і, записуючи українські пісні, „побачила“, що в Лисенка ті самі пісні вийшли инакше“, не так, як вони співаються в народі. Отже в тих словах ніби бренть якась доганлива критика Лисенкового передавання пісень.

Тут корениться, з одного боку, незнання тієї речі, про котру говориться, а з другого — нерозуміння й іншої речі, способів пісенної інтерпретації. Отже—перш усього треба знати, що мало не кожна пісня має, не тільки по словах, але й по голосу, по мелодії, багато варіантів, одмін: навіть в тім самім повіті можуть в однім селі співати так, а в другім — по иншому, і через те дві найточніші записі можуть не зійтись. А друге—навіть в самому записуванні й гармонізації пісень може обявитися особистість (суб'єктивність) того, хто заводить

пісні в ноти *). Така особистість може виявитись і в малюванні, навіть у фотографуванні народніх типів: один майстер може зробити знімок народньої постати—так, другий инак, в такій, чи иншій позі й освітленню. І в цьому може виявитись—особливий хист артистовий. Певне, пісьню, записану Лисенком, можна пізнати; але-ж власне через те, що Лисенко і в інтродукції і в самій мелодії покаже *визначну рису* тієї пісні: коли се буде така багата мелізмами пісня, як напр. „Ой, горе тій чайці“, то Лисенко спинить увагу власне на сій рисі; коли се буде мелодія відрубного темпу, як „Максим козак Залізняк“, або „Гей не дивуйте, добрії люди“, то М. Лисенко подасть її так, що ви зразу пізнаєте в їй — козацький марш. В сім разі, розуміння найтонших відтінків нашої народньої пісні було в його надзвичайне; і з цього погляду його записування дійсно відрізняється від праці інших записувачів. Досить вказати на таку ніби незначну побутову пісню в збірці Лисенковій, як „Не співайте, півні, ще-ж бо я не спала, ще своєму роду правди не сказала...“ Чути тут тиху журбу нещасливого шлюбу, наболілого серця, що держить у собі журбу — потаємно. У Лисенковій передачі цієї пісьні ви власне ту журбу—почуєте: її виведено на перед. З цього погляду Лисенкове записування треба *вчити*, і воно повинно бути на довгі роки зразком для кожного записувача. Се фотографія—мистецька, а не ремесницька, не машинно-фонографічна.

Такої-ж високої вартости музичні ілюстрації Лисенкові до творів Шевченкових: вони подають найзначніші, і разом найтаємніші риси Шевченкового словесного твору. Отже Лисенко тямив передати в музиці не тільки величньо-могутні риси тих

---

*) Див. спеціальну розправу Т. Борейка „Новітня українська музична етнографія“. („Рідний Край“, 1912 р., № 14).

уривків з „Гайдамак“, але й найніжніші почуття, як у творі „І широку долину“, або в скорботній мові нещасливої матери—„Ой люлі, люлі, моя дитино“.

Що до теоретичного розроблення ґрунту нашої народньої музики, то М. Л-ко подав надто цінні уваги в двох своїх розправах:

1) „Характеристика музыкальнихъ особенностей малорусскихъ думъ и пѣсень, исполняемыхъ кобзаремъ Вересаемъ“. (Реферат, читаний у 1873 році, в Київському Відділі Імператорського Геогра-

а. *баси*

б. *пріструнки*

в.

Стрій кобзи Вересаєвої. Зазначив М. Лисенко.

фіческого Общества. Реферат надруковано було в „Трудахъ“ того-ж Відділу).

2) „Народні музичні струменти на Україні“. Власне розправа про кобзу, бандуру. Надруковано в „Рідному Краю“ в 1907 році, видано теж і окреме, у зшиткові під назвою „Кобза і Кобзарі“. Можна вважати, що в сій остатній розправі, написаній пізніше, через скілька десятків літ, автор міг подати більше провірені думки й спостереження, ніж висловлені в першій праці. Отже, подавши відомості про історію, склад і стрій Вересаєвої бандури, (з нотними ілюстраціями), Мик. Віт. висловлює в своїх

вислідах такі основні думки про будову нашої стародавньої народньої пісні:

Ся пісня повстала на основі стародавніх грецьких ладів *), але Мик. Віт. згожується з П. Сокальським, що приладжувати назвища старо-грецьких ладів до народньої української музики не слід,—се ширить плутанину й непоразуміння; бо, доводить далі М. Віт., стародавні грецькі лади в нашій музиці прийняли дуже велику зміну: давня основа співу існує яко підвалина, але на їй з'явилася *покраса, хроматизація*, а се утворило одмінний „вводний тон“, уживаний нашою піснею за-для побільшення виразности, експресії; через те наша пісня добрала більше ліризму, чулости, додає більше „жалощів“, — мовляв кобзарь Вересай. Хроматизація українських народніх пісень,—каже далі М. Віт.,—поріднює їх з народніми піснями Сербів, Болгар, Греків, Арабів, Персів, взагалі люду азійського Сходу.

Порівнюючи пісню українську й пісню великоруську, Мик. Віт. знаходить, що вони *по первісних основах* мелодії—дуже поріднені між собою, але далі значно розходяться; великоруська пісня зостається більш діатонічною, а як і стає хроматизованою, (оздобленою додатковими тонами), то тая хроматизація і мелізми, дрібні прикраси,—*иншої вдачі*, спокійнішої, менше чулої. З сього погляду, Мик. Віт. знаходить, що українські пісні більше зближаються до пісень південних славян, Сербів і Болгар.

Додам, що подібні висновки можна зробити при досліджуванні і в інших обсягах етнографічних, наприклад — в орнаментиці. Принаймні в моїй розвідці,—поданій при першому виданню мого збірника Українських Узорів,—порівнюючи наш орнамент з московським і узорами південних славян,

---

*) Лідійського, іонійського й інших.

я прийшла до подібних же висновків, довівши просторо, на відповідних зразках, подібність *основ* і різність *вдачі* тих стилів.

М. Лисенко дуже високо ставив *розмаїтність* української народної пісні, — ото-ж у кожному його збірникові бачимо не випадковий збіг пісень,

в мажорі   *в мінорі*

The image displays six musical staves, each beginning with a treble clef and a double bar line. The first staff is labeled 'в мажорі' (in major) and shows a melodic line with a chromatic descent: G4, F#4, E4, D4, C4. The second staff is labeled 'в мінорі' (in minor) and shows a melodic line with a chromatic descent: G4, F4, E4, D4, C4. The remaining four staves (3, 4, 5, and 6) show various chromatic patterns, including ascending and descending lines with chromatic alterations, illustrating the technique of chromaticization in Ukrainian folk music.

Лисенкові приклади хроматизації українського співу.

а систематично підбрану збірницю, — від пісень найповажнішого змісту до жартівливого.

Отже й у власній творчості М. Лисенка, так

глибоко пройнятій мотивами української народної пісні, бачимо те саме багатство тем, мелодій і настроїв.

Лисенко—талан великий, широко-розмаїтний. Його слава має лише побільшитись у часах прийдешніх, коли люди збагнуть більше—і його записі, і всі його власні твори, малі й великі, включно до найбільшого твору, — опери „Тарас Бульба“. Всі його твори мають глибоку вдачу українську. Се відчуває кожний Українець, або й чужий знавець

1. 2.

Земля моя міцна

3. 4. 5. 6. 7. *

нонька що без со-телки завья-

8. 9. 10. 11. 12. 13.

ма, щоб без со-телки завья-ла.

Лисенковий приклад хроматизованої української пісні.

нашої музики. Се була музика щиро українська, гомін музи дійсно української. Який би ми твір Лисенковий не взяли, хоч зложений навіть на тему не українську, ми почуємо, що се творив мистець українець, з чулою, глибокою душею; всюди почуємо відгомін музики української. Часом здається, що вловлюєш навіть окрім, відомі частки, живі частки якоїсь нашої народної пісні,—поклик ко-

зацький, чи тужливий стогін жіночий, чи дзвінкий гук дівочої срібної веселости. Та ті згуки еднаються, переливаються, утворюють одну цілість, а в тій цілості, в тому водограю згуків — уже губляться поодинокі частки, і вабить душу суцільно-розмаїтна стяга красної веселки, приковує увагу, чарує нас своїм цілим, — таким рідним і таким прекрасним!

Одначе тая виразна присутність у творах М. Лисенка народнього українського живла — зовсім не дає, на мою думку, права говорити те, що говорить скількома авторами про музичну творчість нашого Кобзаря; — власне, думаю я, нема рації говорити, що кобзою М. Лисенка гомоніла „сама пісня народня“; „так“, — мовляв, — „як Шевченко взяв у народа його слово й думку, так М. Лисенко взяв у його — пісню. Те, що писав у своїх віршах Шевченко, — те сказав би сам народ наш, коли-б міг писати; те, що творив М. Лисенко, міг би проспівати народ український і перекласти на ноти, коли-б знав їх“. — Отак говорять. Тим часом, се зовсім не так. І про вірші Шевченкові не можна сказати, що се немов твори самого народа, бо багацько чого народ не сказав би зовсім, (де-які речі не можуть прийти йому на думку), або сказав би не так, як у Шевченка. Одно діло частки, дух мови, а друге цілий зміст, мистецький твір. Те-ж саме і в творах М. Лисенка: узяв він, носив він у своїй думці окрім пісень українські і суцього їх народньої музичної будови, але на тих мелодіях, на тих струнах утворив він зразки далеко більше розвинуті, майстерніші, мистецькі. Народ не утворить сам по собі ні такого співу, як Лисенковий „Ой Дніпре, мій Дніпре!“ або „Гетмани, гетмани“, не складе народ і таких творів, як Лисенкові композиції „І широкою долину“, або „Коли розлучаються двоє“; не складе народ і співу „Тараса Бульби“ над ті-

лом сина, вбитого батьковою рукою. На се не здобудуться струни—кобзи народньої...

Портрет М. Лисенка, подарований йому, разом з мистецькою оправою, у 1903-му році, від галичан.

Але те можна сказати, що мелодії народні-українські глибоко залягли в душі М. Лисенка, ще

від того часу, як жив він дитиною у селах полтавських; а до сього додати — що струни серця його були настроєні на лад український, тремтіли жалем і радощами України—до самої смерті!

Отсе відбилося на творах Лисенкових. До того-ж дорогого скарбу прилучив він свою високомистецьку особисту творчість. Отже все в-купі й давало такі чудові твори!

Болить лише серце за тим, що лихі обставини нашого життя не дали сьому великому таланові зробити стільки, скільки він міг би дати при інших обставинах. Та треба бути вдячними й за ту велику спадщину, що маємо. Я сказала вище, що М. Лисенко був не тільки надто талановитим кобзарем, а ще й достойним високої поваги — громадським діячем, бо цілий свій вік, відколи став свідомим українцем, віддавав свій талан і працю — українству, приймав живу участь, по скільки міг, в українському громадському рухові. Через свою вірність українству, М. Лисенко ніс жертву на протязі всього свого життя, втрачаючи вигоди і зазнаючи всяких прикростей. Де - хто писав, що через велику свою лагідність, „кришталеву“ душу, Лисенко „не мав ворогів“. Се неправда. Та й як може бути, щоб чоловік видатний не мав ворогів?! Се можливо тільки для людини зовсім незначної, про котру справді можна сказати, що вона „нікому нічого“... Микола-ж Лисенко був прихильником і видатним діячем ідейного громадського напрямку, та ще такого, що тільки пробива собі дорогу, що зустріва перед собою могутні супротивні лави; от-же такий діяч, звичайно, мусів мати ворогів. Бо якийсь успіх М. Лисенка, хоч би тільки в околі мистецькому, музичному, значив би успіх—українства; „пустити“ Л—ка на показне місце в музичному околі — значило-б

поширити поле української праці, українського значіння. От-же вороги українства ставали й ворогами Лисенковими: намагалися нищити на кожному ступні його славу яко талановитого композитора і взагалі яко музичного діяча; „не пускали“ Л—ка на вище місце і яко діяча на полі практичної праці музичної,—наприклад, не можна було й думати, щоб Л—ко попав у професорі вищої в Києві школи „Императорскаго Музыкальнаго Общества“. Хіба се не ворожість?.. Ще й яка!—М. Л—ко знав, *через що* не пускають його туди. Знав Л—ко й те, через що не ставлять столичні й київські дірекції його опер, через що не беруть його інших творів для „показних“ концертів, через що пишуться ворожі рецензії на його виступи в українських концертах. Всьому причиною було те, що Лисенко був діячем — українським. Л—ко добре знав причину тієї ворожнечі, однак—не подався. І за сю вірність своїй думці — заплатив він жертвою цілого життя, позбавляючи себе „показного“ становища й великого заробітку. Коли-б тільки він одкаснувся від українства, коли-б тільки зігнув свою думку й голову перед ким треба—і він був би на хорошому, певному місці, хоч би й професором у вищій школі „Кіевскаго Императорскаго Музыкальнаго Общества“. Коли-б Л—ко дав дозвіл поставити його оперу „Тарас Бульба“ перше в російському перекладі, — вона йшла-б навіть на столичних урядових сценах (за се бралися такі світачі музичного столичного окола, як Чайковський і Римський-Корсаков); але Лисенко не хотів сього зробити і—зостався цілий вік при непевному й злиденному, (для його талану), заробіткові звичайного „учителя музики“. Се є своєвиде геройство, видержуване на *протязі цілого віку!*

На превеликий жаль, М. Лисенко не мав при

собі якогось грона молодших музик, українських композиторів. „Один, як палець“!—говорив він часто... З якої причини було теє?—трудно сказати. В усякім разі, виявлялися-ж у нас молоді композиторські талани, такі як Алчевський, Левицький, Пархомович - Вікторов, Підгорецький, Сениця, Степовий, Стеценко й скілька інших; можна думати, що вони де-в-чому мали за зразок творчість Лисенкову, хоч ідуть кождий своєю стежкою,—де-хто з них бажає творити вже й новий напрямок в українськім композиторстві, по зразках „європейської новітньої музики“. Однак і про тих, що почали складати свої музичні твори давніш, не можна сказати, що вони вийшли „з під крила“ Лисенкового; ні, такого окола молодих товаришів М. Лисенко не мав,—зоставався в своїй самотності; нікого він не вів „за руку“ і молоді учні не дуже вдавалися до його з своїми творами... Може бути, що се було з причини великої вибагливості чи, скажу я, навіть великої суворости його критики при розгляданню творів молодих починальців. Працюючи сам з великою пильністю й уважністю, М. Лисенко вимогав великої досконалости й від інших; немов забуваючи, що має діло з такою людиною, котра торкає струни української кобзи ще несміливою, невправною рукою,—вчений, свідомий майстер давав присуд не тільки суворий, але й висловлений так шорстко, що... не в кожного молодого товариша знаходилася звага вдаватися до Лисенка за порадою з іншими своїми творами... Хоч, може бути, що той, хто знаходив у собі звагу й охоту вдаватися до того суворого критика, мав велику користь з його уваг. Кажу тільки, що та шорстка критика не „окриляла“ молоді сили і не вабила їх горнутися цілим гронам до старшого майстра.

Отже він пробував у своєму музичному околі—здебільшого самотний.

ПРОВЕРЕНО 1980

ПРОВЕРЕНО 1969

Другого Лисенка ми не маємо і не матимем.
 Сі мої слова не значать, що я не вірю в дальшу
 творчу силу України. Ні, вона дасть, уже й дає
 скількох інших талановитих творців музичних, але
такого кобзаря, як Лисенко, не буде швидко, а мо-
 же й ніколи... „Інші часи, інші співи!...“ Такого
 ліризму, такого ідеалізму, винесеного з усього дав-
 нього життя, такої близькості до щиро-народної
 пісьні, що оточала Лисенка з самого дитинства й
 літ юнацьких, вже не буде!..

Об-тім,—живі побачать!.. А тим часом схилі-
 мо голови перед сим величним кобзарем, другом
 нашим, другом і братом усієї України. Нехай його
 слава веде до слави Україну!

Київ, 1912 р.

Олена Пчілка.

ПРОВЕРЕНО 1991

перевірено *2004* р.

№ 4. А. Кашенко. Над Кодацьким порогом. (про гетьмана Івана Сулиму), з малюнк. ц. 5 к. № 5 А. Кашенко. Гид Корсунемъ. Іст. повість з мал. ц. 25 к. № 6. Чайковський повість Евгена Гребінки, переклав з одмінами Д. Гнатович. (Друкується).

Серія жителісів укр. діячів.

№ 1. О. Пчілка. „Спогади про М. Лисенка“. (з портретами.), ц. 35 к.

Тільки на складі в крамниці „Час“:

Г. Шерстюк. Українська граматика ч. II. Вид. друге, ц. 25 коп.

С. Ефремов. „Історія Українського письменства“. Вид. друге, ц. 2 р., в оправі 2 р. 50 к. і 3 р.

М. Драгоманов. „Про українських козаків, татар та турків“, ц. 10 коп.

М. Гоголь. Жаби. Піпа Суринамська, ц. 15 к.

Наготовлено до друку і на протязі 1914 р. вийдуть: Ів. Нечуй-Левицький „Гетьман Іван Виговський“. Його-ж: „Ярема Вишневецький“. П. Куліш: „Михайло Чернишенко“. О. Островський: „Берестечко“. Всі з артистичними малюнками А. Ждахи.

